

1912 İSHAKPAŞA YANGINI VE AYASOFYA ÇEVRESİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Sibel GÜRSES SÖĞÜT*

Alındı: 23.03.2018; **Son Metin:** 14.01.2019

Anahtar Sözcükler: İstanbul-İshakpaşa;
yangın; devrim; imar.

GİRİŞ

İstanbul'un modernleşme sürecindeki imar uygulamaları, çoğunlukla bir yangınla birlikte anılır. Özellikle Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlatılan yapılanma sürecinde, çözülmesi gereken sorunlardan biri de yangınlardır. Oysa öteden beri, İstanbul'un ahşap yoğunluklu konut dokusu nedeniyle yangınlara karşı savunmasız olduğu bilinir. Bizans Dönemi'nden 19. yüzyıl ortalarına kadar, bir yangın sonrasında, konutlar önceden olduğu gibi eski yerinde, ahşap malzemeyle, bilinen yöntem ve biçimde yeniden inşa edilirdi. Ahşap malzemeyle inşa edilen konutlar, depreme karşı daha dayanıklı ve sıhhi olduğu gibi daha ekonomik ve hızlı yapılabildiğinden kâgir binaya tercih ediliyordu (Tekeli, 2013, 47). Öyle ki 17. yüzyılda büyük bir yangın sonrasında, ahşap konut inşasını yasaklayan padişah fermanı olmasına rağmen (Refik, 1930, 21), yaptırıma dönüşmeyen bu durum süreklilik göstermeyerek, halk konutunu yine alışıktığı yapı malzemesi olan ahşapla inşa etmeye devam etmişti. Oysa Tanzimat'la birlikte bu kez, yangın yerlerinde şehrin eski dokusundan farklı düzenleme önerileri üretilmeye başlandı. Bu düzenleme önerileri, bir tür harita niteliğinde, yerin yangından önceki dokusunu da göstermektedir. Bu dokunun üzerine kırmızı kalemle çizilen plan önerisinde, yanan ve yanmayan yerler, pembe-bej renklendirilerek ayrıştırılıyor ya da yangın sınırını belirten kalın bir kırmızı hatla belirtiliyordu (Gürses, 2015, 149). İleri tarihlerde, özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren üretilen düzenleme haritalarında, çizim ve haritacılık tekniğinin değiştiği ve geliştiği görülür. Dolayısıyla yangınları ve yanan alanların düzenlemelerini belirli zaman aralıklarında incelemek gerek idari anlayışı gerekse düzenlemelerde kullanılan farklı teknikleri değerlendirmede yardımcı olacaktır. Osman Nuri Ergin, Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'da çıkan yangınları, tarihte önemli kırılma noktalarıyla başlattığı zaman aralıklarına bölerek kaydetmişti (Ergin, 1995, 1183-238). Bunlardan ilki, Osmanlı'nın İstanbul'u aldığı 1453 tarihi; ikincisi Tanzimat'ın ilanından sonra ilk yangın haritasının çizildiği 1270[1854] tarih; üçüncüsü de 1908 devrimidir.

* Faculty of Architecture, City and Regional
Department, Branch of Science in
Conservation and Renewal, MSGSU, Istanbul,
Türkiye

Ergin'in işaret ettiği üç zaman aralığı, yangınlara bağlı olarak imar hareketlerinin de değişimini değerlendirmede yol göstericidir. Biz de bu üç devredeki imar hareketlerini, devrim ya da devrim niteliğindeki olaylarla ilişkilendirmeyi tercih ettik.

- a) Birinci devrede, 15. yüzyılda şehir nüfusunda önemli bir artış olmuş, yoğunlaşan şehir dokusu, yangına karşı savunmasız hale gelmişti. Bu dönemin yangınları, şehir dokusunda yapısal bir değişikliğe neden olmamıştı (Ergin, 1995, 1244). Birinci devrenin bilinen en erken tarihli yangını, Sultanahmet'te, 1489'da barut deposu olarak kullanılan Güngörmez Kilisesi'nde çıkmış; Kabasakal ve İshakpaşa mahalleleri büyük ölçüde zarar görmüştü (Cezar, 1963, 378).
- b) Osman Nuri Ergin'in listesindeki ikinci devre, 1854'de başlıyor. İkinci aralığın başlangıcını, Kırım Savaşı'yla ilişkilendirmek mümkündür. Bu dönemde, 1855'de Şehremaneti kurulmuş, yeni bir yerel yönetim oluşturulmuştu. Kırım Savaşı sırasında, şehri bir üs olarak kullanan müttefik kuvvetlerin varlığı, şehirde yeterli beledi hizmetlerin görülmesinde etkili olmuştu (Çelik, 1996, 27-32; Gül, 2013, 60). Bunun yanı sıra, 1838'de imzalanan İngiliz Ticaret Anlaşması'yla birlikte, ekonominin dış dünyaya ve kapitalizme açılma sürecinde artan deniz trafiği, kıyı kullanımının değişimini gerektirmişti (Gül, 2013, 61). Bu durumda, yol ağının gerek şehir içinde gerekse deniz kıyısına ulaşımında kolaylık sağlayıcı bir biçimde işletilmesi önem kazanmıştı. İşte bu tarihten sonra yangın yerlerinin düzenlemelerinde, değişime uyum sağlayacak önerilerin hazırlanması ve uygulamasına geçilmişti. Bu dönemde, İtalyan şehircilik uzmanı Luigi Storari, mühendis olarak görevlendirilmişti. Luigi Storari'nin Aksaray yangın yeri düzenlemesi (Ergin, 1995, 1244; Çelik, 1996, 45-6), belediye kayıtlarında ulaşılan en erken tarihli haritadır. Şehir dokusunda önemli değişikliğe neden olan düzenlemede, birbirini kısmen dik açıda kesen yollar arasında geometrik yapı adaları oluşturulmuştu. Şehrin kadim dokusuna yabancı olan bu sistemde, çıkmaz sokaklar ortadan kaldırılarak, kıvrımlı sokaklara düz doğrultu verilmişti. Planın bu iki özelliği, yangına müdahaleyi ve modern alt yapı hizmetlerinin kurulmasını kolaylaştırıcı nitelikteydi.

Ergin, yangın yerlerinde ilk kez uygulamaya dönük bir proje hazırlandığı için ikinci devreyi 1854'te başlatmış. Ancak bize göre Tanzimat hareketi, ikinci aralığın başlangıcı olmalı. Tanzimat, idari ve hukuki yapının yeniden düzenlenmesi, kanun ve düzen getirilmesi olarak tanımlanır (Ortaylı, 1985, 1545). Bu dönemde, şehrin imar işlerinde yönetsel yenilikler getirilmiş; planlı bir gelişme hedeflenmişti. Tanzimat'ın ilanından sonra hazırlanan 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi, daha sonra 1882 tarihli Ebniye Kanunu ile birlikte şehir dokusunda tasavvur edilen yapısal değişiklikleri, yönetmeliklere bağlı olarak uygulamaya koymak mümkün olabilmiştir (Denel, 1982, 55-6). Ancak daha önceki bir tarihte (1836), İstanbul'a davet edilen Prusyalı subay Moltke'nin çizdiği planın, bu plana ait raporun, rapordaki imar kararlarının, Tanzimat'ın ilanından az önce şehir dokusunu değiştirmeye yönelik, 1839 tarihli bir ilmuhaberinin altlığı olabileceği ileri sürülür (Ergin, 1938, 29).

- c) Ergin'in listesindeki üçüncü zaman diliminin başlangıcı, 1908 devrimidir. Tarihte II. Meşrutiyet olarak isimlendirilen, ancak 1923 Cumhuriyet devriminin öncülü niteliğinde, devletin 1906'da koyduğu vergi yükü altında kalanlara, askerlerin de katıldığı ayaklanmalarla

başlayan devrimci bir halk hareketi olarak kabul edilir (Kansu, 1995). Bu dönemde, devletin bütün kademelerinde olduğu gibi Belediye Teşkilatı'nda da idari değişikliğe gidilmişti. Belediye dairelerinin yirmiyeye çıkarılması ve mevcut personelin yirmi daireye bölünmesi, personel yetersizliğine neden olduğu gibi belediye dairelerinin Şehremaneti'nden bağımsız hareket eden birimler haline gelmesi sorun oluşturmuştu. Bunun üzerine, belediyeler için yeni model arayışlarına girişilmişti. Cemil Paşa'nın (Topuzlu) şehremini olduğu dönemde, 1912'de, Şehremaneti'ne bağlı dokuz şube oluşturulmuş (Oktay, 2011, 107-23); ayrıca İttihatçıların yönetiminde, belediye kredileri kullanılarak ve Rüsüm-u Belediye isimli vergi sayesinde kamusal hizmetleri görmek mümkün olmuştu (Gül, 2013, 91-4). Buna paralel olarak, 1912'de Haliç'in iki yakasını birleştiren Galata Köprüsü, demir strüktürde ve eskisinden daha geniş olarak inşa edilmiş (Tanyeli ve Kâhya, 1994); 1914'te Silahtarağa Elektrik Santrali devreye girmiş, bununla birlikte elektrikli tramvay hattı işletmeye açılabilmişti (Akın, 2010, 20-1). Bütün bu gelişmeler İstanbul'un imarını etkileyecek etmenlerdi. Ne var ki 1908'den sonra peş peşe büyük yangınlar, İstanbul'da özellikle sur içinde büyük tahribat yaratmıştı. Bu nedenle, İstanbul'a planlama çalışmalarını gerçekleştirecek yabancı şehircilik uzmanları ve topograflar çağırılmıştı. Bu dönemden sonra gerek yangınların verdiği zararın büyüklüğü gerekse üretilen yeni düzenleme haritalarının tekniği ve planlama yaklaşımıyla önceki dönemden belirgin farklılık taşımaktaydı. Dönemin sonlarına doğru, ülkenin içinde bulunduğu savaş ortamı ve işgal yıllarında, yangınların birçok konutla birlikte yok ettiği iş yerleriyle birlikte toplumun yaşadığı ekonomik zorluklar imarı etkilemişti (Crisis, 1993, 41-9).

Bu üç devre içinde, modern imar tarihine yönelik zaman aralığı, Tanzimat'la başlamakta. Zira bu dönemde, modernleşme paralelinde, mimari temsil araçlarıyla birlikte, değişimi resmetmek mümkün. Modernleşme sürecinde İstanbul'un imarında değişimin belirleyicisi, yangın ve/veya devrim niteliğinde bir olaydı. Bu yazının konusu, üçüncü devrede, 1908 devriminden sonra, İstanbul'un büyük yangınlarından biri olan 1912 tarihli İshakpaşa yangını ve yangınla ilişkili projelerdir. Bu nedenle yazıda, İshakpaşa yangını üzerinden Büyük Ayasofya çevresi ve Sultanahmet Meydanı düzenlemesi ele alınırken, dönemin planlama yaklaşımına İshakpaşa yangınının etkisi ve idarecilerin katkısını araştırmaya niyet edilmiştir. Ancak, yazıda mekânsal değişimi çözümleyebilmek için zamanda ileri/geri hareket edilmiştir. Bu yangını ve yangın sonrasındaki çalışmaları, kendi dönemindeki diğer projelerle birlikte değerlendirirken, farklı zamanlardaki yangınlarla ilişkilendirmeye özen gösterilmiş; böylelikle diğerinin öncülü olan planlarla birlikte daha geniş bir çerçevede olası bütünsel planlama yaklaşımını değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Dolayısıyla yazıda 1912 tarihli İshakpaşa yangını konu edilse de okuduğunuz bu giriş bölümünde, 1908-1921 tarihleri arasındaki yangınlara ve yangın sonrasında şehir imarına yönelik dönemin yetkililerince hazırlanan raporun bir bölümüne yer verilmiştir.

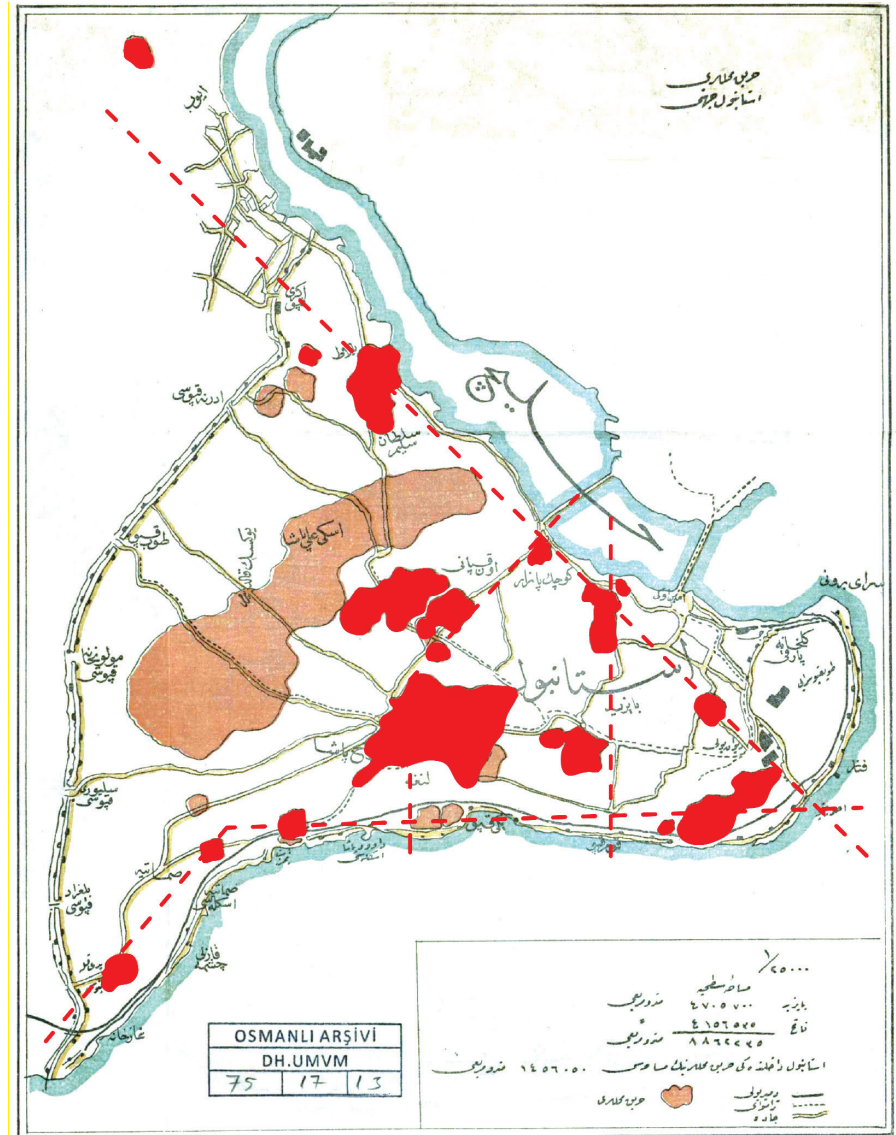
1908 Devriminden Sonra İstanbul Suriçi'nde Gerçekleşen Büyük Yangınlar

1908-1921 tarihleri arasında İstanbul'da yetmiş dokuz yangın olmuş, şehirde modern bir itfaiye teşkilatı oluşturulmasına rağmen ilk on yılda sadece sur içinde gerçekleşen sekiz büyük yangında yaklaşık 13.500 bina yanmış (Ergin, 1995, 1236-8); önceki devreden çok daha fazla tahrip olan

1. İstanbul'da 1870 Beyoğlu yangınından sonra gelişen yangın sigortacılığıyla birlikte özel sigorta şirketleri tarafından masrafi karşılanarak, şehrin kimi yerlerinde yangın risklerini gösteren sigorta haritaları hazırlanmaya başlandı (Güvenç, 2000, 15). Bunlar 1905-1905 tarihli Goad Haritaları; 1920-1940 tarihleri arasında hazırlanan Pervititch Haritaları ve bunları tamamlayıcı nitelik taşıyan 1946-1950 tarihli Suat Nirven Haritaları'dır. Bu haritalar, özellikle Pervititch Haritaları İstanbul'da yangın yerleri, imar edilmiş ya da imarı tamamlanmamış yangın yerleri ve yanmayan alanlar, ahşap ve kâgir yapı gruplarıyla her bir binanın detaylı bilgilerini içerir. Dolayısıyla 1950'lerde imarı tamamlanmamış yangın yerlerini görmek de mümkün olmuştur.

2. Avarız: arızalar, kazalar, engeller; muvakkat vergi: olağanüstü hallerde özellikle harp zamanında alınan geçici vergi (Devellioğlu, 1993)

yangın yerlerinin imarı gecikmiş, hatta 1950'lerde dahi tamamlanamamıştı (1). Belediyenin uygulamaya gücünün yetmediği bu dönemde, yangından sonra arsalarının çapları verilmesine rağmen emlak sahipleri "avarız-ı tabii" (2) yani yangın afetinden dolayı uzun süre arsalarını fiilen tasarruf edemedikleri gerekçesiyle sadrazamlığa şikâyette bulunmuş; iki emlak sahibinin içinde yer aldığı bir komisyon oluşturulmuş ve Dâhiliye Nezareti tarafından komisyondan bir rapor hazırlanması istenmişti. Osmanlı arşivinde yapılan araştırmada, bu raporu içeren belgelere ulaşılmıştır. Bu belgelerden birinde, 1908-1921 tarihleri arasındaki altmış iki yangın yerinin ve bu yerlerde yapılan imar müdahalelerinin listesi mevcuttur (BOA. BEO.d.4686.351427). İstanbul sur içinde gerçekleşen büyük yangınlar, tarih sırasıyla Çırcır (1911), Aksaray (1911), Mercan (1911), Balat (1911), Beyazıt-Tavşantaşı (1911), İshakpaşa (1912), Fatih (1918), Vefa'dır (1918). Osmanlı arşivinde bulunan bir başka belgede, 1908-1920 tarihleri arasındaki İstanbul yangınlarını gösteren haritaya ulaşılmıştır. Böylelikle dönemin yangınlarına ilişkin bilgileri, karşılaştırmalı olarak değerlendirmek mümkün olmuştur.

Resim 1. 1908-1920 tarihleri arasında İstanbul surindeki renklendirilmiş yangın yerleri (BOA.DH.UMVM.d.75.17/13) üzerinde kırmızı işaretli olanlar, yeni düzenlemelerin uygulamaya başlandığı yerler olarak; kırmızı kesikli çizgiyle gösterilenler, imarına öncelik verilen yerlerde bağlayıcı eksenler olarak yazar tarafından gösterilmiştir.

3. Alman Mavileri isimli haritalar da bu konuda karşılaştırmalı bilgileri içerir. Örneğin bu haritalarda Aksaray yangın yerinde imar edilen planlı yapı adaları düz kırmızı çizgiyle gösterilirken, imar edilmeyen planlı yapı adaları kesik çizgiyle ifade edilmiştir. Aynı haritalarda İshakpaşa yangın yerinde eski doku kesik kesik gösterilmiştir. Büyük olasılıkla Alman Mavileri haritaları hazırlanırken İshakpaşa'nın planları henüz çizilmemiş ya da onaylanmamıştır.

4. Farklı tarihlerdeki Vefa ve Aksaray gibi yangınlardan sonra farklı tarihlerde çizilen mevzi planlar Unkapanı'ndan Yenikapı'ya Atatürk Bulvarı'nı resmeder. Bu dönemde her ne kadar imara yönelik bütünsel bir plan yapılmamış olsa da planlama anlayışında öncelik taşıyan sokak örüntüsü kurucu eksenlerin de belirlenmesini gerekli kılmış olmalıydı.

5. Tarla kuralı: Ebniye kanununun 20. Maddesine göre gerek etrafı yol ile çevrili odalar gerekse büsbütün yahut 10 haneden ziyadesi yandığında bu mahal tarla kaidesine göre tanzim ve tesviye olunacaktır (Denel,1982, s.LXVIII)

Bu dönemde yangın yerleri, İstanbul sur içinin toplam yüzölçümün yaklaşık 1/3 ünü kaplamıştı (**Resim 1**). Bu kadar büyük bir alanın uzun süre imar edilememesi, evlerini kaybeden emlak sahiplerinin şikayetlerine konu olmuştu. Bu nedenle, oluşturulan komisyonun hazırladığı raporda, dönemin yangınlarıyla ilgili detaylı bilgilere yer verilmişti. Kimi yangın yerinin, onaylı planları olmasına rağmen, kısmen imar edildiği kimi yangın yerlerinin ise 1921'de henüz planlarının dahi mevcut olmadığı görülür (BOA.BEO.d.4686.351427) (3). Bu bilgilerle birlikte belgedeki haritada (**Resim 1**), sur içinde düzenlemeleri onaylanan; başka bir deyişle inşaatına izin verilen yangın yerleri (kırmızı) ve hazırlanan planların yarımada bütününde birbirleriyle ilişkisi değerlendirilecektir. Belgelere göre, Haliç'e ve Marmara'ya yakın ya da kıyısı olan yangın yerlerinin imarına öncelik verildiği görülür. Bunlar, Haliç'te batıdan doğuya doğru sırasıyla, Sultançeşmesi, Balat; Unkapanı-Yenikapı ekseninde yer alanlar, Unkapanı, Çırçır, Emin Nurettin, Muhtesip Karagöz, Aksaray; Zindankapı'da Yemiş İskelesi-Kadırga ekseninde yer alanlar, Mercan, Uzunçarşı, Beyazıt Tavşantaşı; Marmara sahili istasyon hattına yakın olanlar, Samatya, Etyemez, Yedikule; merkezde Yerebatan ve Ayasofya-Sultanahmet'ten Marmara'ya uzanan yamaçlarda İshakpaşa'dır. Söz konusu yangın yerleri, birbiriyle ilişkilendirilecek olursa, birkaç eksenin belirleyici olduğu söylenebilir. Bunlar şehri doğu-batı yönünde izleyen Haliç ve Marmara'ya paralel olanlar; diğeri de kuzey-güney yönünde kesen günümüzdeki Uzunçarşı eksenini ve Atatürk Bulvarı'dır (4).

Yangın yerinin küçüklüğü, merkeze yakınlığı ya da merkezde yer alması gibi etmenlerin uygulamada öncelik oluşturması mümkündür. Örneğin, şehir merkezinden ve sahilden biraz uzakta Vefa yangın yerinin düzenlemesi, 1921'de henüz uygulanmaya başlanmıştı. Ancak aynı tarihte, Fatih yangın yeri düzenleme haritaları tamamlanmamıştı.

Bu dönemin büyük yangın yerlerini içeren komisyon raporunda, yangınların büyüklüğü ve yaşayanların mağduriyetleri nedeniyle, Fatih yangın yeri örneği üzerinden öncelikle yangın yerlerinin imarına yönelik farklı yaklaşım biçimleri tartışılmıştı. Bunlardan birincisi, arsa ve sokakların yangından önceki durumları değişmeksizin inşaata izin vermek; ikincisi, yine yangından önceki durumları değişmeksizin sokakları 9m -20m genişletmek, mümkün oldukça çıkmaz sokakları açmak; üçüncüsü, hazırlanan planları uygulamaktır. Ekonomik yönden ve zaman bakımından seçeneklerin fayda/zararları tartışılmıştı. Birincisine göre, Şehremanetince daha az harcama olacak ve kısa zamanda inşaata başlanabilecektir. Ancak bu seçenekte hazırlanan planlar için harcanan para ve emek boşa gidecek, şehir tasavvur edilen medeniyete kavuşamayacak; modern alt yapı tesis edilemeyecek ve Ebniye Kanunu'nun 20. Maddesine göre "tarla kuralı" (5) ihlâl edilecekti. Raporda sırasıyla, rüsum-u belediye kanununun 23 ve 24. maddelerini, tramvay hattının geçeceği istikametleri ve imtiyaz sahibi şirketini ilgilendiren yollar, kaldırımlar, lağım masrafları, istimlakler, toprak tesviyesi, terkos ve evkaf su boruları, havagazı, elektrik, telefon tesisatları gibi alt yapı detayları ele alınmıştı. Altyapıyı ilgilendiren konu başlıkları, modernleşme döneminde sıhhi bir şehir yapısının vazgeçilmezleriydi. Buna paralel olarak, planlı imar uygulaması gerçekleştirildiğinde, şehrin ana arterleri olan geniş caddeler, aynı zamanda tramvay güzergâhı olup diğer yollarla birlikte toplam uzunluk ve alan hesabı yapıldığında, imar seçenekleri arasında en mantıklısı üçüncü seçenektir. İstimlak konusu değerlendirildiğinde, yine üçüncü imar seçeneğine göre, örneğin Fatih yangın yerinde, planlı imar uygulaması yapıldığında, emanet malı arsaların ölçüleri, istimlak edilecek

yerlerin ölçülerine neredeyse eşit olduğundan, bunlar takas edilerek Şehremanetin masrafı azalacaktı. Oysa ikinci seçeneğe göre, arsalar değişmeksizin yeni caddeler açıldığında ve çıkmaz sokaklar açıldığında, kimi arsalarda %25'i geçecek zayıyla birlikte, hukuki sorunlar ortaya çıkacak ya da çıkmaz sokakta cephesi olan arsalar istimlâk edilerek, cephesiz fiyatına satılmak zorunda kalacaktı. Özetle zaman ve para isteyen planlı imar yaklaşımı, bir tür fırsat niteliğinde, geleceğe dönük en tutarlı seçenektir (BOA.BEO.d.4686.351427).

Raporun ekindeki listede yer alan 21 Mayıs 1328 [3 Haziran 1912] tarihli İshakpaşa yangınında, 145.350 m² alanda, 900 adet bina yanmıştı. Bu alanın düzenlenmesinde, tahmini 46.300 liralık istimlâk bedeli hesaplanmıştı. Tarla kuralına göre planı 20 Kanun-ievvel 1328'de [2 Ocak 1913]de onaylanan yangın yerinde, dokuz yılda 24 bina inşa edilmiş, 862 bina inşa edilmeyi beklemektedir. Bu süre içinde çoğu emlak sahibine, arsalarının çapları dağıtılmamış; alandaki yollar ve lağım yapılmamıştır. Bu demek oluyor ki İshakpaşa yangın yerinin planı kısa sürede hazırlanarak onaylanmasına rağmen, imarı gecikmişti. Kimi zaman da yangın yerinin planında değişiklik yapılması gerektiğinden çeşitlemeleri üretilmekteydi. Bu durum, imarı geciktiren nedenlerden biridir. İshakpaşa yangın yeri için üç adet plan üretilmişti. Bunlardan sonuncusu, 1915'te çizilmişti. İmarı geciktiren bir diğer neden, yangın yerinden çok ulaşım ve altyapıya ilişkin gelecek tasavvurları olmalıdır. Oldukça geniş caddeler açılması, meydanlar, parklar gibi yeni tesislerin kurulması da istimlâkleri zorunlu kılıyordu. Dolayısıyla kimi zaman emlak sahibine şehrin başka bir yerinde yer göstermek zorunda kalınmıştı. Bu durumda 1908 devrimini izleyen yıllarda yapılan düzenlemeler, Tanzimat dönemindeki düzenlemelerden farklı nedenlerle, arsaların el değiştirmesine neden olmuştu. Şimdiye kadar 1908'den sonra, şehirde uzun süre imarı geciken boş alanlara neden olan yangınların genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın konusu, İshakpaşa yangını ve yangın yerinin çevresiyle birlikte imar edilmesini sağlayacak plan ve projeleri, diğer yangın yerlerinde yapılan düzenlemelerle birlikte, şehrin bütününe yönelik planlama anlayışını değerlendirebilmek için yazının giriş bölümünde, bu geniş açıklamaya yer verilmiştir.

Giriş bölümünden sonra yazının birinci bölümünde, İshakpaşa yangını, sınırları ve tahrip ettiği alanda yer alan mahalleler, dönemin Tanin Gazetesi'nin haberiyle verilecek; yazının ikinci bölümünde "Yangın Yerinde Yapılan Çalışmalar" başlığı altında, a) Yangın Yeri Düzenlemeleri ve Hazırlanan Planlar; b) Yangın Yerindeki Arkeolojik Kazı Çalışmaları; c) Dönemin Şehremini Cemil Paşa'nın (Topuzlu) Yangın Yeri ve Çevresindeki Projeleri olmak üzere üç adet alt başlıkta özgün arşiv belgeleriyle birlikte, her bir bölümün birbiriyle ve kendi içinde İshakpaşa yangınıyla ilişkisi değerlendirilecektir. Bu yazıda kullanılan yangın haritaları, İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda, dönemin yangınlarına ilişkin bilgiler ise Osmanlı Arşivi'nde yapılan çalışma sonucunda elde edilmiştir.

İSHAKPAŞA YANGINI

1908 devriminden sonra gerçekleşen büyük yangınlardan biri, 1912'de İstanbul'un büyük mabetlerinden Ayasofya ile Sultanahmet'e sınır mahalleleri küle çevirmişti. İshakpaşa Yangını olarak isimlendirilen yangın haberi, dönemin Tanin Gazetesi'nde manşetten duyurulmuştu (Tanin, Mayıs 1328). Yangına ait bilgiler, bu bölümde, çoğunlukla Tanin Gazetesi'nden aktarılacaktır. Gazete haberine göre; İshakpaşa'da,

Resim 2. 1912 İshakpaşa yangınında yanan İshakpaşa Camisi (Salt Arşivi, TASUH1375, tarihsiz)

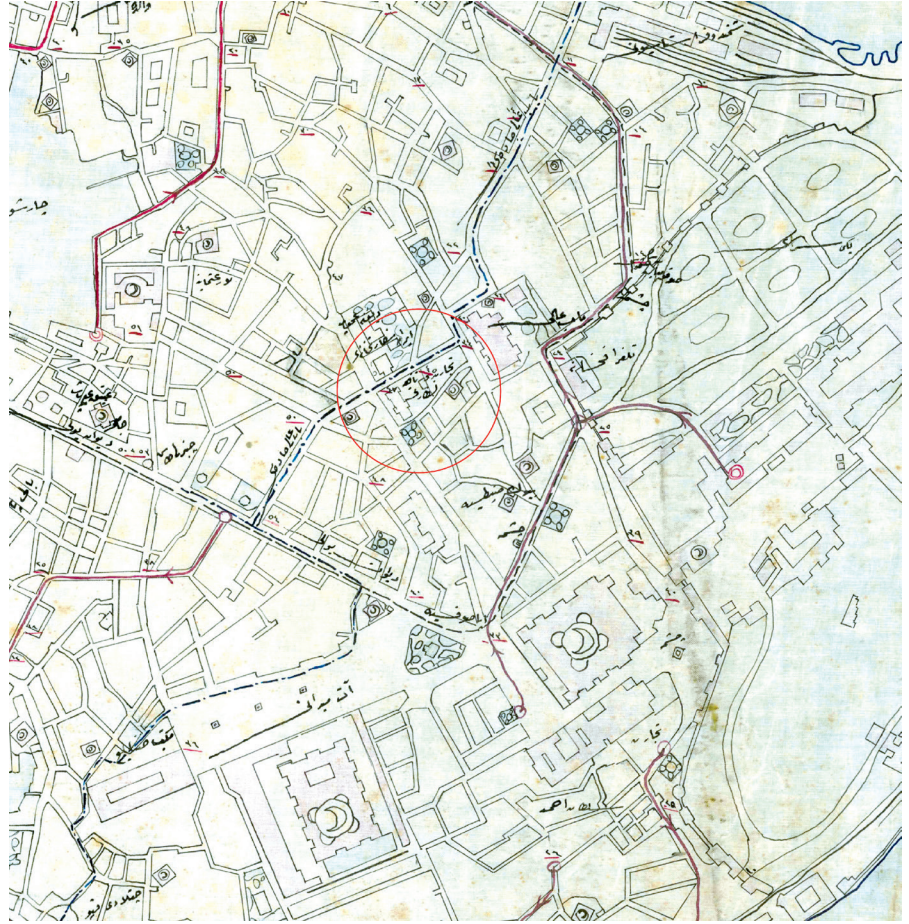
Resim 3. 1912 İshakpaşa yangınında yanan mahalleler (A.Khan arşivi, A.2188, 1913)

Yenimahalle'de, sabah saat sekiz buçukta, Marif Nezareti evrak müdürü Fethi Bey'in inşa ettirdiği ahşap binanın ikinci katındaki talaşların alev alması sonucunda çıkan yangın, usta Andorya'nın çabalarına rağmen söndürülememiş; havanın rüzgârlı oluşu nedeniyle yangın, iki kola ayrılarak bir tarafı Ahırkapı'ya, diğer kolu Kabasakal'a doğru ilerlemişti. Seyit Hasan Mahallesi'nin yarısı yanmış olmasına rağmen Türbe Sokağı'na çıkan köşede, dönemin İzmit mebusu Canbolat Bey'in ailesinin evi; ikinci belediye dairesi; Saka Sokağı ve Sultanahmet Türbesi yanındaki evler kurtarılmıştı. Devamında, Akbıyık Caddesi'ni takiben Kapağası Mahmutağa, Güngörmez, Kabasakal, Arasta, Nahilbend, Küçük Ayasofya mahalleleri; Ahırkapı'da, demir yoluna doğru ve Matba-i Âmire civarına kadar, Bayram Fırını da yanmıştı. İsmi geçen sekiz mahalle de o dönemde, ikinci daire, yani Sultanahmet sınırları içinde kalıyordu (Oktay, 2011, 113) (6). Aynı gazete haberine göre, yangın bir dönemin Darülfünûn Binası olarak inşa edilen, Adliye Nezareti cephesine kadar ulaşmıştı. Sultanahmet Camisi'nin minarelerinden birinin külâhı ve hünkâr mahvilinin saçakları; ayrıca Mülkiye Baytar Mektebi bahçesindeki Bakteriyojijhane ile kulübeler de yanmıştı. Yangın yerindeki mahalle mescitlerinden İshakpaşa, Cankurtaran (Seyyid Hasan), Kabasakal, Kapağası Mahmutağa, Nahilbend mescitleri ve İshakpaşa Hamamı tamamen yanmıştı (**Resim 2, 3**). Bunlara ek olarak, 4 Haziran 1912 tarihli Sabah Gazetesi'nde Sultanahmet Mektebi, Kız Sanayi Mektebi, İskender Paşa Camisi, mektebi, türbesi, Mısırlıoğlu Dergâhı, Güngörmez Camisi, Arasta Dergâhı, İshakpaşa ve Sultanahmet medreseleri, Arasta ve Şifa hamamlarının yandığı haber edilmişti (Öztürk, 2009, 275).

Kurtarılan eşyalar, Sultanahmet, Ayasofya, Kadırga meydanları ve Çarşamba pazarına götürülmüştü. Yangınzedeler için, Sultanahmet Meydanı'na 65, eski sarayın olduğu yere 100 çadır kurulmuştu. Sabah başlayan yangın, on üç saat sonra, akşam dokuz buçukta Küçük Ayasofya Caddesi'nde söndürülebilmişti (Tanin, Mayıs, 1328). Gazete haberine göre, 600 bina yanmıştı; oysa sonradan yapılan sayımda, 885 binanın yandığı anlaşılmıştı (Ergin, 1995, 1237) (7). Yangın sırasında, su yokluğuna bağlı olarak Terkos Su Şirketi, şehir suyunu keserek, sadece yangın alanına yakın yerlere su dağıtımını sağlamıştı. Bu sayede, öğlen saatlerinde, üçü on geç Güngörmez Mahallesi'ndeki evler de yanmaya başlayınca, Ticaret Nezaretine bağlı bulunan on sekiz bölümlü su haznesinden ve Soğukçeşme'den su sağlanabilmişti. İstanbul'da, yirminci yüzyıl başlarında, yangın söndürmede kullanılacak havuzları ve bunları birbiriyle bağlayan şebekeyle, su şirketine ait şebekeyi gösteren bir plan hazırlanmıştı (Gürses,

6. Yangından birkaç ay sonra dönemin şehremini Cemil Paşa (Topuzlu) 21 Ağustos 1912'de belediye teşkilatını yeniden yapılandırmak için kanun tasarısı hazırlamıştı. Buna göre daireler dokuz adet olarak yeniden oluşturulacak; birinci (Beyazıt) ve ikinci (Sultanahmet) daireler Beyazıt dairesi altında birleşmişti (Oktay, 2011, 113)

7. 1921 tarihli belgede yanan bina adedi 900 olarak verilmiştir (BOA.BEO.d.4686.351427).

Resim 4. 1910'larda İstanbul'da yangın söndürmek için yapımı düşünülen havuzlar ve su şebekesini gösterir harita parçasında Ticaret ve Nafta Nezareti binası (IAK [HRT-005778])

2016). Tanin Gazetesi'nin haberinde yer alan su depoları ve yangına hizmet edecek olan Terkos Su Şirketi'nin şebekesi, söz konusu planın bir bölümünde gösterilmiştir (**Resim 4**).

İshakpaşa yangınında yanan mahalle mescitlerinin çoğu, Fatih dönemine tarihlenir. Mahalle mescitlerinden Cankurtaran ve Kabasakal mescitleri günümüzde mevcut değildir. Kabasakal Mahallesi dışında, yanan mahallelerin tümü Fatih dönemi mahallelerindendi (Ayverdi, 1958). Zamanla çoğunun sınırları, komşu mahallelerle birleşerek değişmiş, yangında tahrip olan mahalleler, günümüzde Sultanahmet ve Cankurtaran mahalleleri arasında dağılmıştı. Yangın sırasında, toplam sekiz mahalle zarar görmüştü. Ateşin çıktığı mahallenin ismiyle anılan yangında, 1911 tarihli Aksaray ve Mercan yangın yerinin %30 u kadar bir alan daha kül olmuştu. Yangından sonra, bu bölgenin temizliği ve yeniden imarı için çalışmalar başlatılmıştı. İlk olarak yangın yerinin planı hazırlanmıştı.

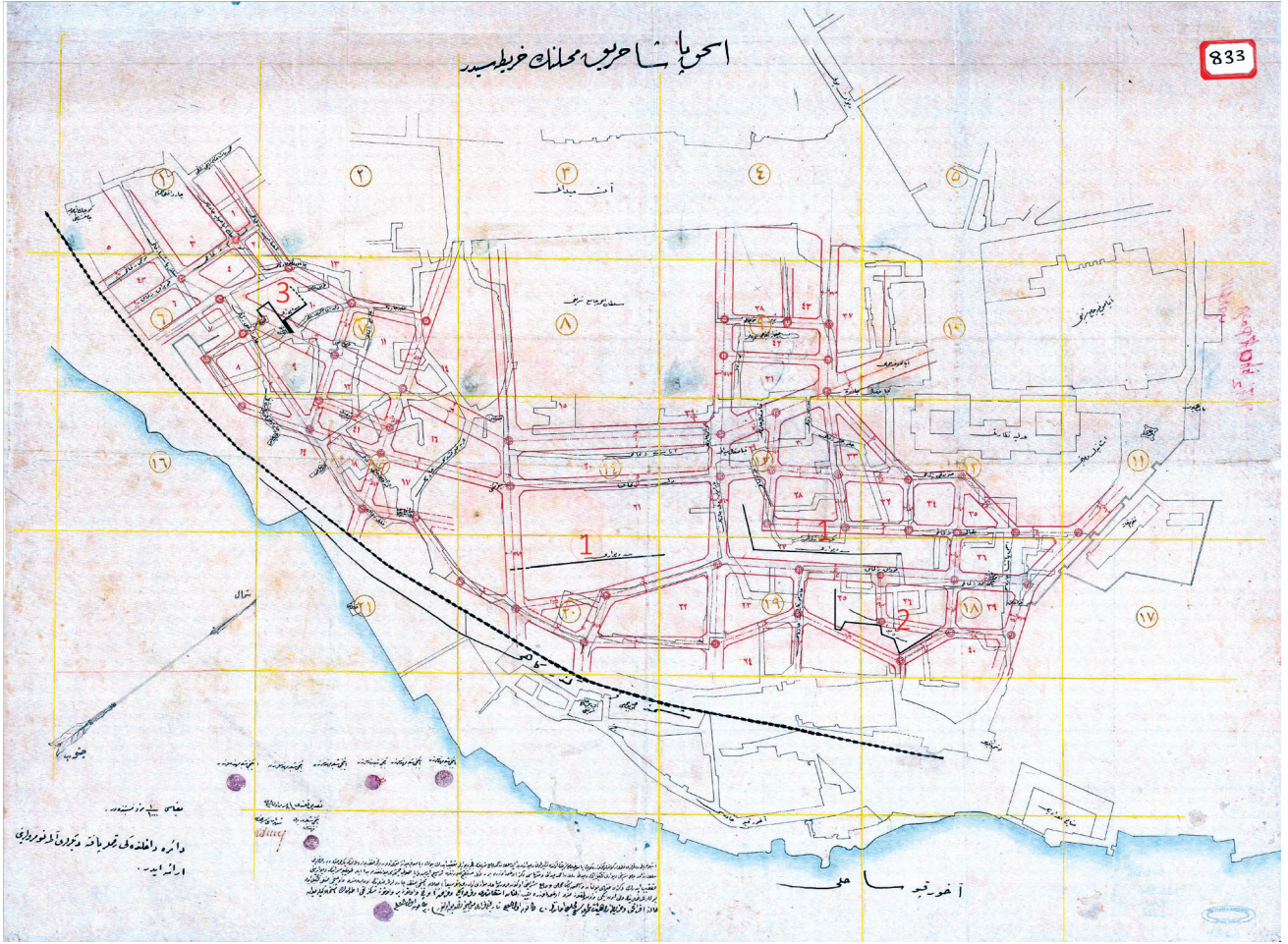
YANGIN YERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İstanbul'da, İshakpaşa'da, 1912'de çıkan ve sekiz mahalleyi tahrip eden büyük yangından sonra çeşitli planlar hazırlanmıştı. Dönemin şehremaneti, 1910'larda İstanbul'un ve yangın yerlerinin imarı için davet edilen yabancı uzman kişileri görevlendirmiş; İshakpaşa yangınından sonra, yangın yerinin çevresinde, sahili de içeren projeler geliştirmiş, yarışmalar düzenlemişti.

Yangın Yeri Düzenlemeleri ve Hazırlanan Planlar

İstanbul'un modern imarında, Tanzimat döneminden itibaren yabancı uzmanların davet edilerek şehir imarında çalıştıkları bilinir. Bunlardan ilki, Sultan II. Mahmut döneminde şehir planını ve plan raporunu hazırladığı tahmin edilen Prusyalı subay Moltke'dir (Ergin, 1938, 29; Tekeli, 1980, 37-8). İkincisi, 1854'de Aksaray yangın yerinin düzenlemesini yapan Luigi Storari'dir (Çelik, 1996, 45). Storari'nin görev süresinin bitmesine rağmen, 1865'ten sonraki yangın yerlerinde de kendisinin yetiştirdiği Türk haritacıların, benzer yöntemi kullandığı belirtilir (Ergin, 1938, 40). Bu örneklerden biri 1865 Hocaşaya yangın yeri düzenlemesidir (Gürses, 2019). İstanbul'un 19. yüzyıl ortalarındaki imarında görev alan Luigi Storari'nin Aksaray Planı, birbirini kısmen dik açıda kesen sokak sistemi içindeki geometrik yapı adalarıyla eski dokudan oldukça farklıdır. Çünkü klasik Osmanlı şehrinde sokak, şehir örüntüsünde bir öncelik değil, sonuç olarak varlık göstermişti. Bu dönemde belirleyici olan, sokakların değil topografyanın izin verdiği ölçüde inşa edilen binalardı. Şehir, toplumsal dayanışmaya bağlı olarak birbirine eklenen parçaların bütünüydü. Oysa Tanzimat döneminin anlayışı, yönetsel yeniliklerle birlikte standartlaştırma arayışı içindedir. Böylelikle sokaklar, standartlaştırmanın kurucu öğeleri olarak öncelikli yere sahiptir (Gürses, 2016, 52). Dik açılı sokak sistemi arasındaki yapı adalarını parsellere bölmek de pratik bir yöntemdi (Pinon, 1998, 45-64). Storari, Aksaray Planı'nda, eski dokudan farklı bir öneri getirmişti; ancak yapı adaları birörnek değildi. Yeni yapı adalarının büyüklükleri hemen hemen eski adaların aynısıydı (Çelik, 1996, 45-6). Dolayısıyla bu dönemin planlamasında, hane sahipleri, evlerini terk etmek zorunda kalmamıştı (Gürses, 2016a, 84). Bunu sağlamanın yolu, yeni yapı adalarını, yangından önceki yapı adalarına yakın büyüklükte önermekti. Yangın yerinin dışında kalan yollarla bağlantısını kolaylaştıran bu çözümler, Balat, Samatya, Salma Tomruk yangın yerlerinde de görülür (Ayverdi, 1958). Oysa 1908 devriminden sonra hazırlanan planlarda yapı adalarının büyüklükleri, sadece fiziksel dokunun değişmesine değil emlak sahiplerinin de değişmesine neden olmuştu. Şöyle ki, ikinci devrede, 1882 Ebniye Kanunu'na uygun olarak, %25 zayıfla sokak genişletilmesi ya da açılması mümkün olabilmişti. Ancak, 1908'den sonra hazırlanan planlarda, 9m-50m genişlikte caddeler, meydanlar, parklar, çocuk bahçeleri oluşturabilmek için, arsaların istimlak edilmesi gerekmişti. Bunun sonucunda, belediye, yüksek paralar ödemiş; emlak sahibi, eskisine göre küçülen arsalarda, yüksek katlı, biçimsiz kâgir yapı yapmaya mecbur kalmıştı. Kimi zaman da inşaat yapamayacak kadar küçülen arsalar istimlak edilerek, emlak sahibine şehrin başka bir yerinden yer gösterilmişti. Başka bir deyişle emlak sahibi, alıştığı mahalleyi terk etmek zorunda kalmıştı. Özetle, gerek belediye gerekse emlak sahibi zarar görmüştü (Ergin, 1925, 303-6). Bunlar, İstanbul'da, 20. yüzyıl başında, yangın yerlerinin imarını geciktiren nedenlerdi. Ayrıca çoğu proje, Balkan Savaşı ya da Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yarıda kalmıştı (Topuzlu, 1944, 30). Yine üçüncü devrede hazırlanan yangın haritalarının, tekniğinin de değiştiği görülür. Bu dönemde, İstanbul Belediyesi'nin imara yönelik ele aldığı konular, şehrin nirengisi, planı ve kadastro sununun yaptırılmaktı. Bunlardan ilk ikisi uygulanabilmişti. 1910'da Halil Edhem Bey döneminde, Paris Topografya Cemiyeti'yle yapılan anlaşma sonucunda, Mösyö Schröder'e İstanbul'un nirengi şebekesi hazırlanmıştı (Ergin, 1995, 2996). Cemil Paşa dönemindeyse, şehir haritasını yapmak üzere Alman mühendis Teodorre'la anlaşma yapılmıştı (Ergin, 1995, 2999). Bu haritada, şehrin gelecek tasavvurunun çizilmediği belirtilir (Anonim, 1340, 17-24). Osman

Resim 5. 1913, İshakpaşa yangın yeri düzenlemesi, (IAK[Hrt-001730])

Nuri Ergin, yirminci yüzyıl başlarında, Halil Edhem Bey'in şehremini olduğu zaman (1910), İstanbul'un imarına yönelik bir plan yapması için Lyon Belediyesi baş mimarı André Auric'le bir sözleşme imzalandığını (Ergin, 1996, 237); Auric'in görevlendirildiği dönemde Aksaray, Çırcır, İshakpaşa ve Beyazıt yangın yerlerinin planlarının hazırlandığını kaydetmiştir (Ergin, 1938, 50). Fransız mühendis, İstanbul Belediyesi Altyapı Dairesi'nin başına getirilmiş ve "İstanbul Yol Hizmetleri Müdürü" ünvanını almıştı; yol planlaması, rıhtımlar, su kanalları, köprüler, su işleri, gaz, elektrik ve iletişim sistemleri gibi altyapıyı ilgilendiren kamu hizmetlerinden de sorumlu tutulmuştu. Bu tür işler, imar planlamasında sokak örüntüsüne bağlı olarak geliştirilecek planlamada öncelikliydi. Meydan ve bahçeler, ağaçlarla donanmış denize paralel sahil yollarına dik açıda geniş bulvarlar, Auric'in planının vazgeçilmezleriydi (Gül, 2013, 91-4). André Auric, 1911 Aksaray yangın yerinden sonra, 1913'te İshakpaşa yangın yerini de planlamıştır.

İshakpaşa yangınından sonra, 1913'te nirengi noktalarına bağlı olarak yangın yerinin düzenleme haritası çizilerek onaylanmış, daha sonra yeni projeler gündeme geldiğinde, birinci düzenlemeyi gösteren haritanın aslından kopyalar üretilerek tadilat projeleri hazırlanmıştı. Birinci düzenlemede, yangından önceki sınırların üzerine kırmızı kalemle plan önerisi çizilmişti. Bu öneride, birbiriyle kesişen sokak dokusu arasında geometrik yapı adaları oluşturulmuştu (Resim 5). İkinci Şube

mühendisleri, İkinci Şube Müdürü mühendis Necip Bey (Necip Ali), Şehremaneti ser mühendisi André Auric imzalarıyla, 8 Teşrin-i evvel 1328 [21 Ekim 1912] tarihinde onaylanan, 1/1000 ölçekli haritada yangın sınırları net olarak gözükmemekle birlikte, kısmi düzenlemenin bittiği yerler, sınır olarak kabul edilebilir.

Düzenlemede imzaların altındaki açıklamada şu not yazılıdır:

“daire dahilindeki rakamlar pafta, diğerleri ada numaralarını irae eder.

iş bu haritada kırmızı hatların gösterdiği üzere Küçük Ayasofya Cami'i Şerifi önünde teşkil olunan meydandan bedi' ile, Sultan Ahmet Cami'i Şerifi'nin bahçe duvarını takip ederek Büyük Ayasofya Meydanı'na müntehi olan birinci sınıf cadde arzını yirmi metre ve bir tarafını Sultan Ahmet Cami'i Şerifi duvarı teşkil etmek ve bedi' Sultan Ahmet Meydanı ve müntehası deniz olmak üzere birer hattı müstakîm suretiyle tersim edilmiş ve Ayasofya Çeşmesi Meydanı'ndan bedi' ile Topkapı Sarayı'nın duvarını takip ederek denize müntehi bulunan ve İshak Paşa hamamı ve cami'i şerifi önünden geçerek sahile muvazi olarak tevsiyen açılan ikinci sınıf caddeler arzlarının on beş metre ve üçüncü sokak teşkil eden yolların arzlarının dahi on iki ve on ve dokuz metre olmak üzere tayin olunan istikametleri ve 42 ve 43 ve 31 ve 38. adaların istimlâkiyle meydan haline ifrağı ve haritanın heyet-i umumiyesi meclis-i emanetin 20 Kanunu evvel 1328[2 Ocak 1913] tarihli kararı mucibince tasdik olundu. 20 Kanunu evvel 1328[2 Ocak 1913] “Şehremaneti meclisi (mühür)

Yangın yerleri için üretildikleri dönemde “harita” olarak tanımlanan çizimlerin açıklama metninde, “tanzim olunan” ifadesi yer almaktadır. Bu çizimler, yanan yerin eski dokusunu gösterdiklerinden bir tür harita olmakla birlikte eski dokunun üzerine kalın kırmızı kalemle işaret edilen öneri plandır. Bu nedenle hem harita hem de plan olma özelliğiyle çizimlerde yangından önceki dokuyla, tasavvur edilen şehir dokusunu çözümlenmek ve değişimin mantığını anlayabilmek mümkün olabilecektir.

Düzenlemeden Önceki Mahalle Dokusu

1912 İshakpaşa yangınından önce, planlanmamış olan organik dokuda, çıkmaz sokakların mevcut olduğu görülür. Bu organik dokuda, Ayasofya Camisi (A) ve önündeki meydan, Sultanahmet Camisi (B), Atmeydanı (C) ve dönemin Adliye Nezareti (D) (eski Darülfünun) binası, kuzeydoğu-güneybatı ekseninde, birbirine paralel konumda yerleşmişlerdir (**Resim 6**). Doku içindeki bu aykırı durumun en eski öğeleri, Bizans Dönemi'ne ait Ayasofya ve Atmeydanı'dır.

Bu dönemde, surlarla çevrili şehrin denizle ilişkisi, kıyıya dik inen sokakların surlara kavuştuğu yerdeki şehir kapılarından sağlanmaktaydı. Bizans dönemine ait sokaklardan Uzunçarşısı (Domninos Portikosu), Haliç'ten Marmara'ya uzanmaktadır. Ne var ki İshakpaşa yangın yerinde, Marmara Denizi'ne açılan sur kapılarına ulaşan sokakların şehir içine devam ettiğini söylemek mümkün gözükmüyor. Zira Osmanlı döneminde, bir önceki döneme ait binaların izleri, yoğun yapılaşmayla birlikte kaybolmuştu. Bu bölgedeki sur kapıları, Bizans dönemi saray yapılarına ulaşan sokaklara bağlanmaktaydı (Wiener, 2001, 312-9). Yangın yerindeki kapılar, **Resim 6**'da doğudan batıya sırasıyla, Ahırkapısı (1), İmparatorluk Sarayı İskele Kapısı (2), Bukkoleon Sarayı Küçük Kapısı (3) ve Çatladıkapısı'dır (4) (Dirimtekin, 1953, 11-3).

İshakpaşa Yangınından Sonra Hazırlanan Birinci Plan

Bu düzenlemede, dönemin imar anlayışına paralel olarak önemli mabetlerin, büyük Ayasofya (A), Sultanahmet (B) ve Küçük Ayasofya

Resim 6. 1912 İshakpaşa yangınından önceki şehir dokusu, (IAK[Hrt-001730] yazar tarafından özgün haritadan üretilmiştir.

Resim 7. 1912 İshakpaşa yangını için hazırlanan birinci plan (IAK[Hrt-001730] yazar tarafından özgün haritadan üretilmiştir.

(E) önünde meydan oluşturacak şekilde istikamet alan birinci sınıf 20 m genişlikte caddeler açılacaktı. Bunlar, Küçük Ayasofya Caddesi (F) ve Büyük Ayasofya'ya devam eden kısımda yangından genişletilerek Kabasakal caddesi (G) olarak isimlendirilecekti (**Resim 5, 7**).

İshakpaşa yangını düzenlemesinde, on beş metrelik ikinci sınıf caddeler ise Sultanahmet meydanından dik olarak demiryolu hattına uzanacaktı. Bunlardan sahili istikamet alan Kemeraltı ve Bayram Fırını (K) isimli sokaklar yangından önce de mevcuttu. Bu sokaklara, günümüzde Mimar Mehmet Ağa Caddesi ismi verilmiştir. Planda, Sultanahmet camisinin güneyindeki Tavukhane Sokağı'na (H) doğrultu verilerek genişletilen (15

Resim 8. 1912 İshakpaşa yangınından sonra Arasta Sokağı ve çevresi (Wiegand ve Mamboury, 1934)

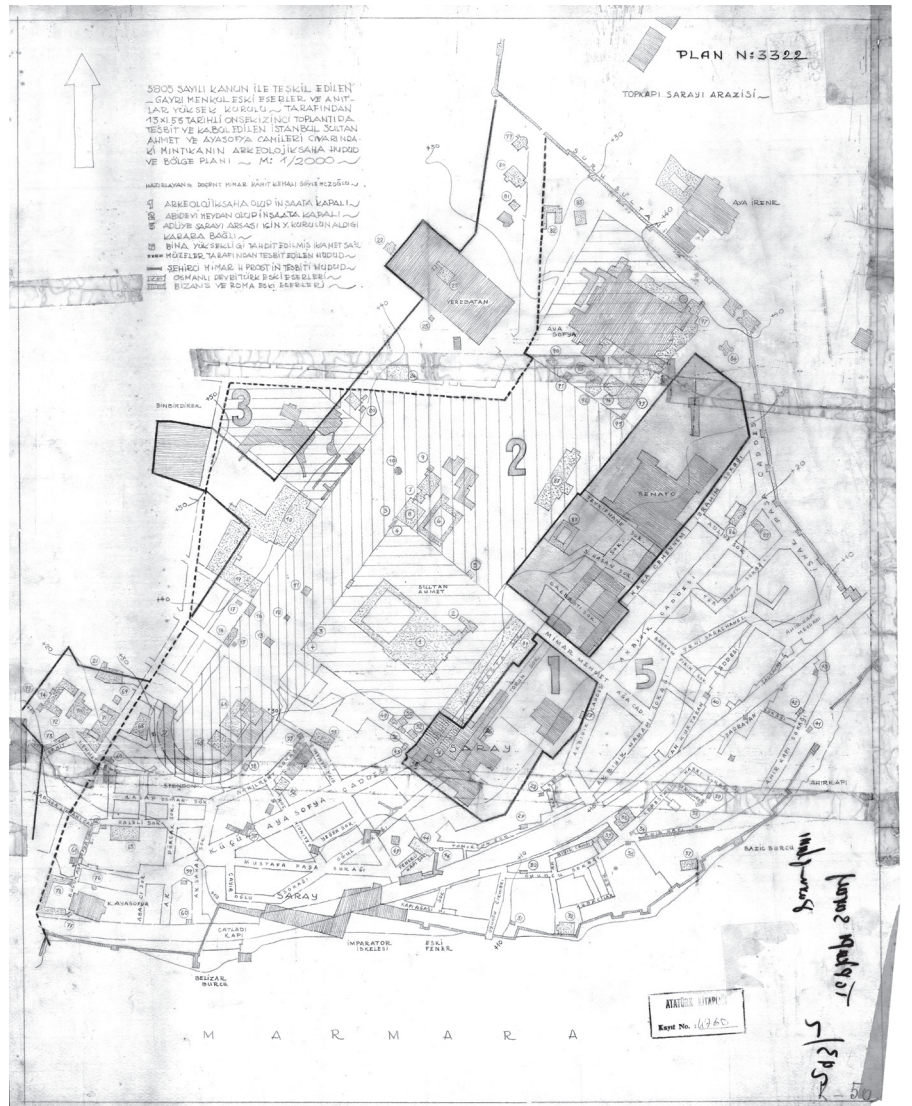
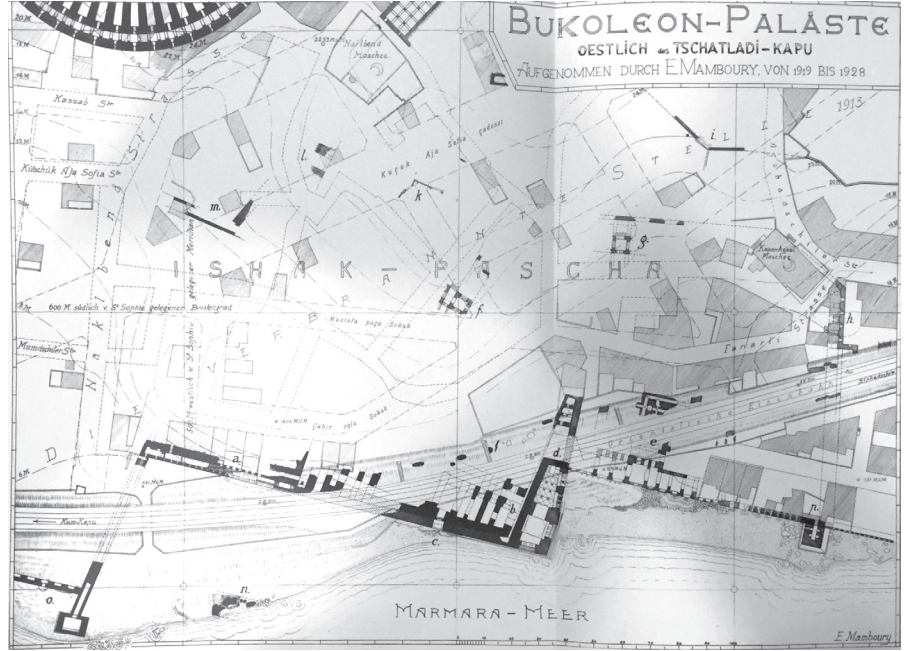
m) yeni cadde, sahile uzanmaktaydı. Bu cadde uygulamaya konulmadı. Ayrıca Atmeydanı, Ayasofya meydanı ve Bâb-ı Hümayûn önündeki III. Ahmet Çeşmesi'nin bulunduğu meydandan sahile doğru, 15 metrelik geniş bir cadde açılması hedeflenmişti. Bu durum, surla çevrili şehrin, denizle kadim ilişkisini de değiştirecekti. Bunlardan başka, 42 ve 43 ve 31 ve 38 numarayla planda öngörülen yeni yapı adalarının, istimlâk edilerek meydana dönüştürülmesi amaçlanmıştı (**Resim 7**).

Düzenlemede Sultanahmet Camisi'nin duvarına paralel uzanan yapı adası, kadim Arasta Sokağı'nı ortadan kaldırıyordu. "Araste" farsça çarşı anlamında kullanılmakta. İstanbul Araste'si, yangın alanında yanan çarşı dükkânlarıydı (**Resim 8**). Ancak düzenlemede genişletilmesi düşünülen Arasta Sokağı uygulamaya konulmadı. Çünkü, İshakpaşa yangınından sonra yapılan kapsamlı Arasta Sokağı kazısında, Arasta kemerlerinin altında yer mozaikleri bulunmuştu (Eyice, 1958, 969). İshakpaşa yangını, sadece şehir dokusunun değişimine değil Bizans dönemine ait saray yapılarının ortaya çıkmasına da vesile olmuştu.

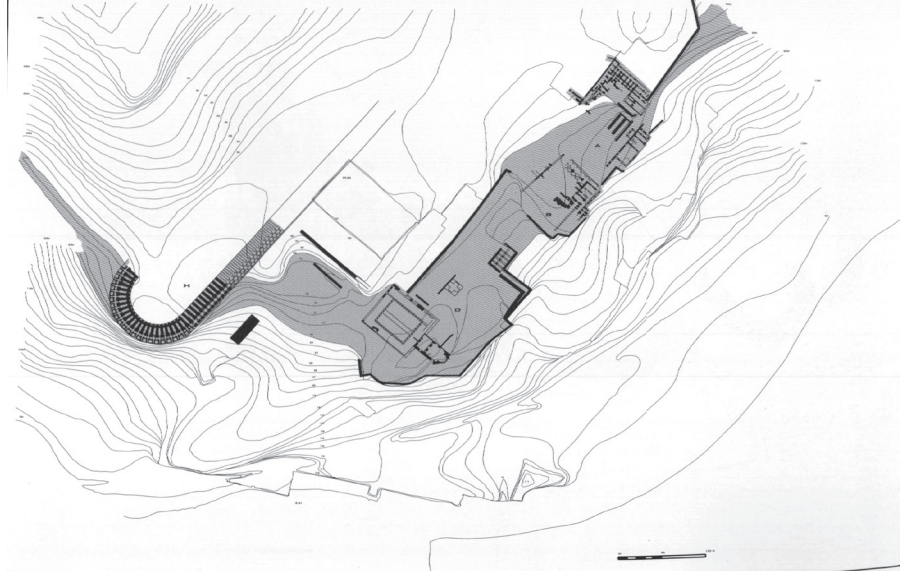
Yangın Yerindeki Arkeolojik Kazı Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Hazırlanan Planlara Katkısı

İshakpaşa yangın yeri için yapılan 1913 tarihli düzenlemenin -(**Resim 5**) açıklama notunda konu edilmeyen, yine de düzenlemede önerilen istikametlerin tasarımında belirleyici olduğunu düşündüğümüz, koyu siyah kalemle işaretli "sed duvarları" (yazar tarafından 1, 2, 3 numarayla **Resim 5**'te gösterilmiştir) göze çarpar. Bunlar Bizans döneminde *Hippodromun* altındaki eğimli araziye oturan Büyük Saray'ın teraslarının ya da yapı temellerinin parçalarıydı (**Resim 9, 11, 12**). Düzenlemede kimi yeni yapı adalarının, yeni açılan ya da genişletilen sokak istikametlerinin, bu duvarları izlediği düşünüldüğünde, planlamanın yapıldığı dönemde, yangından sonra ortaya çıkan eski eserlerin kayda değer görüldüğü açıktır. Bu dönemde, 1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne eklenen 4. Maddesine göre, sadece menkul değil gayr-ı menkul değerlerin de eski eser kıymetinde olduğu ve korunması gerektiği belirtilmiştir (Akozan, 1977, 29).

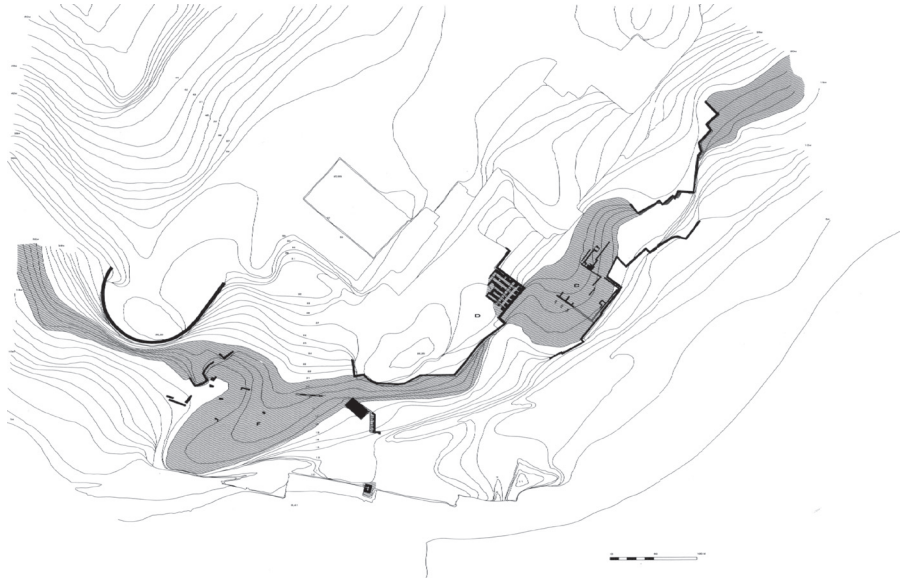
Resim 9. Sphendone çevresinde 1912-1928 tarihleri arasında yapılan kazılarda saptanan Büyük Saray yapı kalıntıları (Wiegand ve Mamboury, 1934)

Resim 10. Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından hazırlanan planda 1912 tarihli İshakpaşa yangını yerindeki Arkeolojik Alan (IAK[Hrt-004760], 1953)

Resim 11. Büyük sarayın deniz seviyesinden 26 m yükseklikteki terası (Bolognesi ve Franceschini, 2000)

Resim 12. Büyük sarayın deniz seviyesinden 21 m yükseklikteki terası (Bolognesi ve Franceschini, 2000)

Bizans döneminde, *Hippodromun* Marmara Denizi'ne uzanan yamacında gösterişli saray yapılarının bugün yalnızca parçalarını görebiliyoruz. Osmanlılar, İstanbul'u aldıktan sonra bu yapılar, yeni kurulan mahallelere temel oluşturmuştu. Depremler ve birbirini takip eden yangınların enkazının üzerine yeniden inşa edilen şehirde, Bizans dönemi yapıları görünür olmaktan çıkmıştı. Ne var ki şehrin yapısını değiştiren afetler kimi zaman da bu yapıların yeniden açığa çıkmasına fırsat yarattı. İşte, *Hippodromun* yamaçlarındaki Büyük Saray yapıları, bugünkü görünürlüklerini 1912 İshakpaşa yangınına borçludur. Yangından sonra 1918-1932 arasında, kazı alanında gerçekleştirilen ilk saptamalar, Wiegand ve Mamboury tarafından 1934'te yayınlanır. Kazı çalışmaları sonrasında, Küçük Ayasofya ve çevresini gösteren paftada, yangın yeri düzenlemesindeki geometrik yapı adalarının üzerinde inşa edilmiş birkaç konut dışında imar uygulaması tamamlanmamıştı (**Resim 9**).

İleri tarihte, *Hippodrom* ve Ayasofya'yı içeren bölgede geliştirilen projelerden birisi de 1937'de, Henri Prost'un İstanbul'un Nazım Planı'nı

hazırladığı sıradaki Arkeolojik park önerisiydi (Bilsel, 2010; Pinon, 2010). Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından hazırlanan 1953 tarihli, 1/2000 ölçekli planda, söz konusu Arkeolojik alan sınırı ve inşaata kapalı bölümler gösterilmiştir (**Resim 10**). Buna göre, yangın yerinin önemli bir bölümü, inşaata kapalıydı. Dolayısıyla, yangın yerindeki arkeolojik kazılar da bu bölgenin imarını geciktiren nedenlerdendi.

Bizans İmparatorlarının İstanbul'daki Büyük Saray'ının bulunduğu alanda, 2000 yılında Palatina-İstanbul Derneği, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ve Bologna Üniversitesi Kültür ve Çevre Koruma Fakültesi, Ravenna Kampüsü'nün ortaklaşa yürüttüğü çalışmada, Büyük Saray'ın güney bölgesindeki arkeolojik park öneri projesinde, sarayın terasmanları gösterilmiştir. Bu projeye göre, İshakpaşa yangın yerinin 1913 tarihli düzenlemesindeki (**Resim 5**) (1) numarayla gösterilen "sed duvarları"nın deniz seviyesinden 26 m (**Resim 11**); (2) numarayla gösterilenin 21 m ve (3) numaralı olanın 16m (**Resim 12**) yükseklikte olduğu anlaşılır.

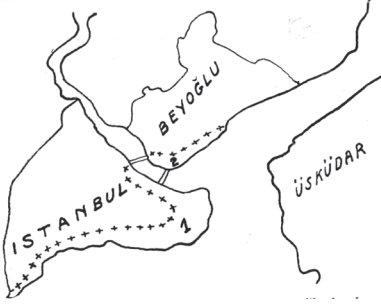
Yangın Yeri Çevresindeki Projeler ve Dönemin Şehremini Cemil Paşa'nın (Topuzlu) Katkıları

İshakpaşa yangınında, İstanbul'un şehremini Cemil Paşa'dır. Cemil Paşa, dönemin imarında önemli bir kişiliktir. Kendisini ittihatçı olarak tanımlamasa da Paris'teki öğrencilik yıllarında istibdat aleyhtarlığı yaptığı bilinir (Topuzlu, 2017, 67; 1944a, 87). Yenilikçi ve batıcı olarak bilinen Cemil Paşa'nın şehreminliği döneminde, 1913'te Şehremaneti Heyet-i Fenniye Müdür muavini Ahmet Cevdet ve Şehremaneti Kadıköy dairesi müdürü Celal Esad beylerin Avrupa seyahatlerine ilişkin hazırladıkları raporda ele alınan detaylar, esasında paşanın İstanbul'un imarında önem verdiği ve imara temel oluşturan konu başlıklarıdır (Celal Esad ve Ahmet Cevat, 1330; Kara, 2015). Bunlar, yollar, lağımlar, haller, tanzifat (temizlik), mezbahalar, itfaiye teşkilatı ve şehir planıdır (Topuzlu, 1944). Asıl mesleğinin doktorluk olması nedeniyle toplum sağlığına öncelik veren düzenlemeleri esas aldığı açıktır. Rapordaki başlıklar, olması gereken bütünsel planı hazırlamaktadır. Bunların yanı sıra, Cemil Paşa'nın kendinden önceki ve sonraki şehreminlerinin de önem verdikleri diğer bir konu, şehrin limanıdır. Liman ve limana ait binalar, ulaşım ağı, istasyonlar, depolar, şehrin eğlence merkezlerini etkileyecek birimlerdi. Bu nedenle liman ve yangın yeri düzenlemesini ilişkilendirmek anlamlı.

İstanbul'un İmarında Limanın Yeri ve Önemi, İshakpaşa Yangın Yeri Düzenlemesiyle İlişkisi

On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar, farklı nedenlerle, giderek yoğunluk kazanan liman faaliyetleri sonucunda, Haliç'in her iki yakasında rıhtım projeleri gündeme gelmişti (Bilge, 1949). Bunlardan birinde İstanbul tarafındaki rıhtım, Sirkeci'den Ahırkapı'ya kadar uzatılacaktı. Bu proje, Belçikalı Mühendis Alphons Cingria tarafından hazırlanarak 1893'te hükümete sunuldu (BOA.A.MKT.MHM.d.708-16/14). Projede, Sarayburnu'ndan Ahırkapı Feneri'ne uzanan sahilde, alışveriş dükkânlarıyla donatılan geniş bir bulvar öneriliyordu. Proje uygulanmadı. Bu tarihten yaklaşık yirmi yıl sonra, Cemil Paşa'nın şehremini olduğu tarihten bir ay öncesinde, Temmuz 1912'de, Ticaret ve Nafia nazırının imzasıyla, Haliç'in ticaret limanı olarak da işlevini sürdürmesi nedeniyle nakliye mavnaları ve gümrüklerle birlikte şehrin güzelliğinin kaybolmakta olduğu; bu nedenle Sirkeci rıhtımının Yenikapı ve Samatya'ya kadar uzatılarak, burada bir ticaret limanı önerilmişti (BOA. BEO.d.4069.305107/2). Birkaç yıl sonra bu kez 1916'da, İsmail Canbolat

Resim 13. Cemil Paşa'nın (Topuzlu) 1937'de ilk on senede imar edilmesini önerdiği sahalara; 1-İlk beş senede İstanbul tarafında imar edilecek saha; 2- İkinci beş senede Galata tarafında imar edilecek saha (Topuzlu, 1937)

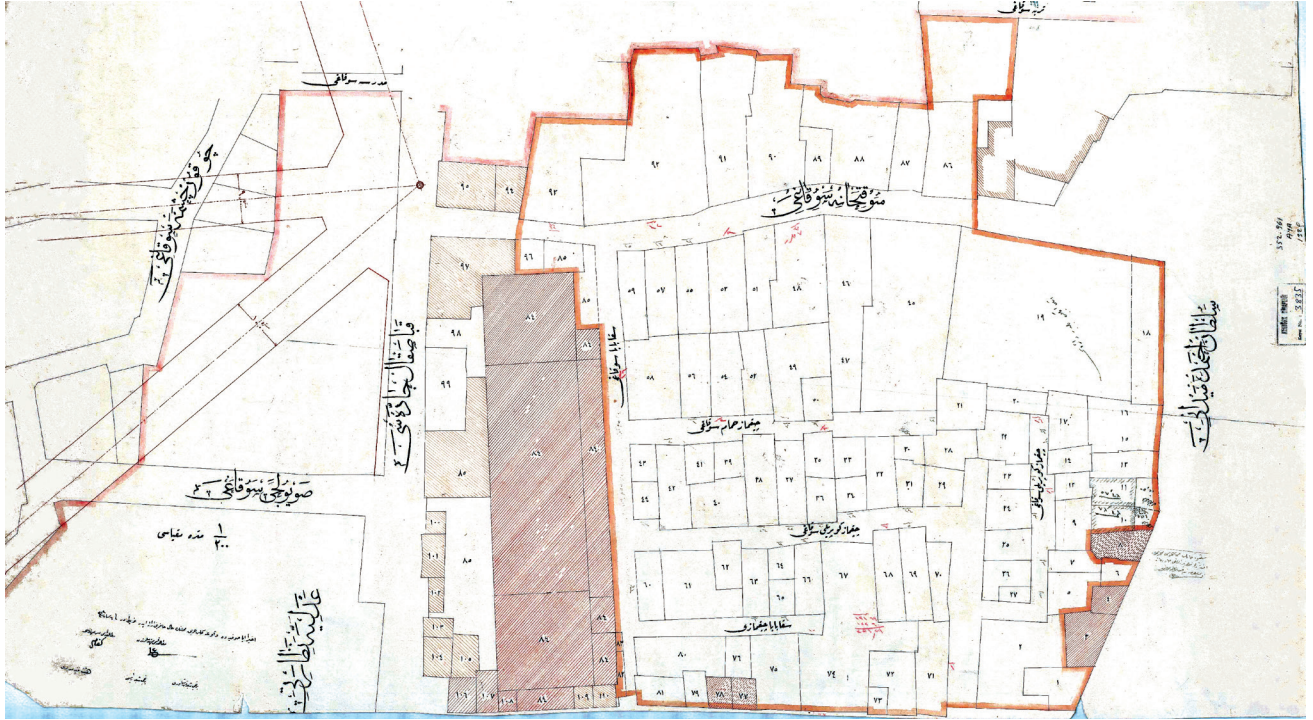
Bey'in şehreminliği döneminde, müze müdürü Halil Bey, Evkaf inşaat müdürü Mimar Kemalettin Bey, eski şehremini İsmet Bey, İhtifalci Mehmet Ziya Bey ve Mimar Celal Esad Bey gibi tanınmış kişilerden oluşan komisyonun görüşüne göre, İstanbul'un önemli cadde ve meydanlarının girişlerinin, istasyonların, gümrük ve liman mahallerinin, hükümet daireleri, Şehremaneti, tiyatro gibi binalarının yerlerinin belirlenmesi ve planın bunlara uygun olarak yapılması gerekmektedir (Anonim, 1340). Bu nedenle biz, İshakpaşa yangınının yeri düzenlemesindeki yeni açılan eksenleri, uygulamaya konulmasa da dönemin önem taşıyan rıhtım ve liman projeleriyle birlikte değerlendirmeyi uygun buluyoruz. Zira yangından önce, şehrin denizle ilişkisi, sur kapıları önündeki iskeleler aracılığıyla sağlanmakta ve Marmara deniz surlarına dayanan mahallelerin sokak örüntüsü, yangından sonra tasavvur edilenden farklıydı. Bu durum, 1912 İshakpaşa yangınından sonra değiştirildi. Büyük mabetlerin önünde yaratılan meydanlardan, kıyıya dik inen geniş caddeler tasarlandı. Bu caddelere dik, denize paralel diğer caddeler arasında, geometrik yapı adaları oluşturuldu (**Resim 5, 7**). Yangından sonra hazırlanan planda, surlarla ilgili bir tasarruf söz konusu olmasa da tasavvur edilen yeni biçimde, mahallelerin kıyıyla ve denizle ilişkisinin değiştirilmesi amaçlanmıştı. İşte bu dönemde, yoğunluk kazanan ticari faaliyetler, modernleşmenin getirdiği yeni ulaşım ağı ve tüketim alanları, şehrin dokusunda ve denizle ilişkisinde yapısal değişim gerektirmiş; bu değişime de yangınlar aracılık etmişti.

İstanbul sur içinde, 1908-1920 zaman aralığındaki yangınlardan sonra, düzenleme haritaları onaylanan ve inşaaata başlanan yangın yerlerini içeren bir hat çizilecek olursa, bu hat, sur içini, Haliç ve Marmara denizi boyunca takip eder (**Resim 1**). Söz konusu hat, küçük bir değişiklikle, Cemil Paşa'nın 1937'de geleceğin İstanbul tasavvurunda, imar edilmesi gereken sahayı hatırlatır (**Resim 13**). Yeni imar edilecek bu alan ve içindeki İshakpaşa yangın yeri, aktardığımız Haliç ve Marmara'daki liman projeleriyle ilişkilidir.

Ayasofya Meydanı Projesi ve Ayasofya Meydanı'nda Şehremaneti Binası Projesi

Cemil Paşa'nın yangın yeri ve Ayasofya çevresindeki projeleri bu kadar değildi. Bunlardan biri de Ayasofya Haseki Hürrem Hamamı'na bitişik Kabasakal Mahallesi'nin istimlak edilerek meydana dönüştürülmesiydi. Ne var ki bu mahalle, 1912 İshakpaşa yangınından kurtarılmıştı. Buna rağmen, yangın yeri düzenlemesinde (**Resim 5, 7**) büyük Ayasofya mabedine uzanan Kabasakal Caddesi, hamamın üzerinden geçer. Çünkü dönemin şehremini Cemil Paşa, Mimar Sinan'ın inşa ettiği hamamı da ortadan kaldırmak niyetindedir (Topuzlu, 1944a, 114). Ancak hamam, Muhafaza-i Asar-ı Atika Cemiyeti başkanı Sait Paşa'nın muhalefetiyle yıkımdan kurtulmuştu. Yine de mahalle istimlâkten kurtulamamış; söz konusu Kabasakal Mahallesi, İshakpaşa yangınından bir yıl sonra, 1913'te yanmıştı (**Resim 14**). Bunun üzerine, Cemil Paşa'nın arzu ettiği meydan projesi de gerçeklik kazanmıştı. Bu yangında, 12.600 m²'lik alanı kaplayan mahallede, 108 bina yanmış ve Şehremanetin mahallenin istimlâkine ilişkin Mayıs 1913 tarihli dilekçesi, mahalle sakinlerinin itirazlarına rağmen nezaret tarafından Temmuz 1913'te kabul edilmişti (DH.UMVM.d.103.4/1-2-3) (8). Bu tarihten sonra, yanan mahallenin yerine, meydan projeleri tasarlanmaya başlanır. İshakpaşa yangın yerinin birinci düzenlemesinden (1913) kopya edilerek hazırlanan ikinci düzenlemede, Kabasakal Mahallesi ve önceki düzenlemede istimlak edilen yapı adalarının yerine bir meydan eklenmişti. Ne var ki hamam korunmuştu (**Resim 15**). Bu durum, meydanın

8. Mahalle sakinleri yaklaşık 150 hane halkının kira bedeli ve vergi olarak devlete iki bin, evkaf ve emanete bin liradan fazla gelir sağladıklarını; hanelerinin istimlak edilerek meydana dönüştükten sonra bu gelirin eksileceği gibi, temizlik işlerini borç alarak sürdüren emanetin istimlak bedeli için faiz ödemek zorunda kalacağını belirterek şehremanetin Ayasofya Meydanı Projesine itiraz etmişlerdi (DH.UMVM.d.103.4/1-2-3).

Resim 14. 6 Nisan 1329[19 Nisan 1913] yangınından sonra istimlak edilen Kabasakal Mahallesi (İAK[Hrt-003835])

uygulamaya konulduğu 1918 tarihli hava fotoğrafında açıkça görülür (Resim 16).

Yangın yeri için yapılan ikinci düzenlemede hedeflenen istimlak, yalnızca bir meydan tasavvurundan ibaret değildi. Dönemin Şehremaneti Binası, 1911'de Divanyolu'nda, Sultan II.Mahmut Türbesi karşısındaki Arif Paşa Konağı'nda bulunuyordu. Ahşap konak, sürekli tamir gerektiriyor ve kurumun faaliyetlerine cevap vermiyordu. Cemil Paşa'nın projelerinden birisi de dönemin Adliye Nezareti binası ve Sultanahmet Camisi arasında istimlak edilecek yerde, meydana ve denize bakacak şekilde yeni bir Şehremaneti binası inşa etmekte. Bunun için bir yarışma açılmıştı (İAK[OE-TK-03962]). Yarışmaya Türk olmayanlar da katılabilecekti. Yarışma programına göre çizilecek projeler, 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914] tarihinde saat ikide şehremanetine teslim edilecekti. Cemil Paşa'nın başkanlığındaki değerlendirme jürisi, Osmanlı, Fransız ve İtalyan hükümetleri murahhas üyeleri, Şehremaneti heyeti fenniye müdürü Mösyö Auric, Evkaf Nazırı inşaat reisi Kemal Bey, Adalar dairesi müdürü Yako Bey, Şehremaneti mimari şube reisi Terziyan Bey'den (9) oluşacaktı. Ne var ki Cemil Paşa, hatıratında Auric'e projeyi hazırlattığını söylemektedir (Topuzlu, 1944, 33). Bu projeye şimdilik ulaşılamamıştır; yine de biz, İshakpaşa düzenlemesinde istimlakine karar verilen 42, 43, 31 ve 38 numaralı yapı adalarının, bu projeye ayrılmış olabileceğini düşünmekteyiz (Resim 7). Özetle, yeni meydan düşüncesi, Bizans ve Osmanlı dönemlerinin büyük mabetlerini ortaya çıkaran, kendince korumacı, gösterişli bir belediye binasını ve dönemin nezaret binalarını içerecek, 20. yüzyılın modern bir projesi olarak ortaya konulmuştu.

Sultanahmet Tevkifhanesi Projesi

Düzenlemenin ikinci çeşitlemesinde, Haseki Hamamı'nın korunmasıyla birlikte hamamdan denize dik bir sokak oluşturularak buradaki yapı adalarının biçimi değiştirilmişti. Bunlardan Adliye Nezareti'nin

Resim 15. Tarihsiz, 1912 İshakpaşa yangın yeri haritası (İAK[Hrt-0004716])

Resim 16. İshakpaşa yangın yerinin 1918 tarihli fotoğrafı (Wiener, 2001)

Resim 17. 1914, Sultanahmet Adliye Nezareti altındaki 34 (dikdörtgen), 35 (üçgen) numaralı yapı adalarının yeniden düzenlenmesi (IAK[Hrt-007128])

güneydoğusundaki 34 ve 35 numaralı yapı adaları için yapılan 6 Şubat 1329 [19 Şubat 1914] tarihli 1/500 ölçekli çizimde, yangından önce mevcut olup kapatılması gereken yollar ve öngörülen yeni yapı adalarının toplam alanı hesaplanmıştı. Buna göre 34 numaralı yapı adası 2082,45 m², 35 numaralı olan 591 m², kapatılacak yollar ise 1570 m²'ydi (**Resim 17**).

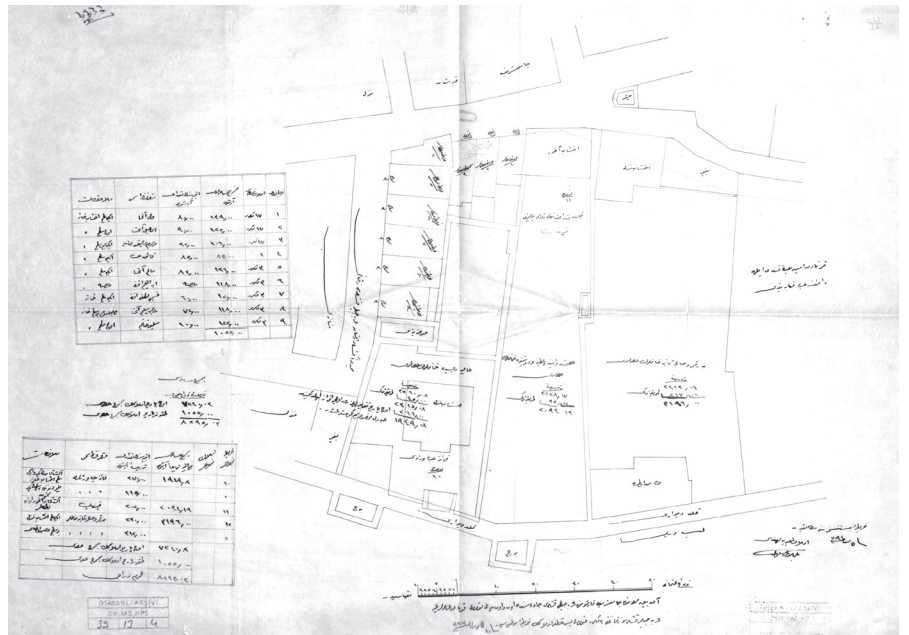
Bu paftadan sonra üretilen İshakpaşa yangın yeri düzenlemesinin 3 Ağustos 1331 [16 Ağustos 1915] tarihli üçüncü çeşitlemesinde, Ayasofya'yı istikamet alan Kabasakal Caddesi'nin yönü, bir köşesi yıkımdan kurtarılan hamamı, diğer köşesi Adliye Nezareti'ni tutacak şekilde değiştirilmişti. Bundan başka planda, Adliye Nezareti altındaki söz konusu yapı adalarının Tevkifhane inşası için nezaret tarafından istimlâk edildiği yazılıdır (**Resim 18**) (10). Oysa daha önceleri, Tevkifhane için Ahırkapı'da, günümüzdeki Kalyon Otel'i'nin hizasındaki binaların bulunduğu alan düşünülmüştür (**Resim 19**). Bu tarihte (Aralık 1911) Kalyon otelin yerinde, Emin Bey ve Raif Bey ortaklığında bir fabrika bulunduğu; 1958'de, bunun bitişiğindeki ahşap iki haneden birinin Tahir Atalık ve çocuklarının dokuma fabrikası, diğerinin de Nemlitaş'ın tütün deposu olduğu görülür (Koçu, 1958, 267-8) (11). Tevkifhane inşaatının, ticari faaliyetlere dönük bulvar tasarımlarına terk edilecek sahil yerine, dönemin Adliye Nezareti'ne

10. Daha önceki İshakpaşa yangın yeri düzenlemelerinde Ayasofya Hamamı'nın üzerinden geçirilen caddenin bu haritada hamama teğet geçirildiği dikkat çeker.

11. Arabacılar Kışlası Caddesi, 1934 İstanbul Şehir rehberinde Ahırkapı Sokağı olarak isimlendirilmişti.

Resim 18. 3 Ağustos 1331 [16 Ağustos 1915] İshakpaşa yangını alanı düzenlemesi (İAK[Hrt-004716])

Resim 19. 10 Kanun-i evvel 1327 [23 Aralık 1911] Akbıyık, Arabacılar Kışlası Caddesi'nde Sultanahmet Tevkifhanesi için istimlak edilmek istenen 12 hane (BOA. DH.MB.HPS.d.39.13)

bitişik ve yeni oluşturulan meydana nazır olarak inşa edilmesinde toplum nezdinde görünür olmayı amaçladığı da düşünülebilir.

SONUÇ

Bizans döneminden itibaren deprem ve yangın, İstanbul'un tarihsel topografyasını değiştiren afetlerdi. Deprem ister istemez ahşap yapının önemini ortaya koyarken, ahşabın yangına karşı dayanıksız malzeme olması da baş edilmesi gereken bir sorundu. Yıllar boyunca ahşap yoğunluklu dokusu nedeniyle, süreklilik gösteren yangınlardan zarar gören şehir, kısmi olarak yeniden inşa ediliyordu. Ne var ki inşaat yöntemi, 19. yüzyıla dek değişmeksizin devam edegelmiş; zamanla her bir yangın sonrasında, yığıntılar şehir toprağında 2-12 m arasında yükselmelere neden olmuştu (Eyice, 2006, 15). Ancak ileriki dönemlerde, devrim niteliğindeki hareketler, yönetsel yeniliklerle birlikte, başta yangın yerlerinde olmak üzere tüm şehirde fiziko-sosyal değişime neden olmuştu. Bu nedenle, çalışmada devrim niteliğindeki bir olayın başlattığı değişimin imara, özellikle de yangın yerlerine olan etkisi konu edilmiştir. Yazıda, farklı zaman aralıklarında ve/veya aynı zaman aralığında, farklı mekânlarda gerçekleştirilen projeler arasındaki planlama yaklaşımları, karşılaştırma yapılarak yasal düzenlemeler ve gelişen tekniklerle birlikte değerlendirilmiştir.

Tanzimat hareketiyle başlayan modern imar sürecinin devamında 1908 devriminden sonra, imar hareketlerini yönlendirenler, sadece konunun uzmanı şehirciler değil aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan bir siyasi anlayışın yöneticileriydi. Avrupa'yla yakınlaşma paralelinde beliren yeni ekonomik ilişkilere bağlı olarak Tanzimat yönetimince geleneksel kurumlar yerine yeni kurumlar oluşturulmuştu. Bu tarihten sonra, kamusal hizmetler ve şehrin imar işleri, kurulan modern belediye örgütü tarafından görülmeye başlanmıştı. Hiyerarşik olarak en üstte yer alan Şehremaneti altında çeşitli daireler oluşturulmuştu. Bu durumda şehir, bir tür idari sınırlara bölünmüştü. İdari sınırların gerçekte mekânı sosyal olarak da böldüğü kabul edilebilir. Örneğin, ilk kurulan Altıncı Belediye Dairesi'nin sınırları içinde yer alan Beyoğlu, elçilikler, finans kuruluşları ve mağazalarıyla sur içine kıyasla oldukça farklı bir profile sahip daha çok Levantenlerin yaşadığı bir bölgedir. Bu bölgeyi sur içi İstanbul'dan ayıran Haliç ve surlar, şehrin diğer sınır öğelerindedir. Bu dönemde, yönetim ve ticari işlemlere sahip olan sur içini 19. yüzyılda gelişen Beyoğlu yakasından ayıran surların ortadan kaldırılması ve denizin aşılması; ulaşılabilen mekânların planlaması da gerekmiştir. Dolayısıyla sınırlar imarı yönlendirici etkiye sahip öğelerdendi. Bu sınırlara yakınlık, yangın yerlerinin imarında etkili olmuştu. Ne var ki, özellikle 20. yüzyıl başlarında savaş döneminde büyük yangın yerlerini de içeren imar hareketlerinin tümünü gerçekleştirmek mümkün olamamış; bu nedenle şehir imarı, yüzyıl ortalarına kadar tamamlanamamıştı. Sur içinde tahribat yaratan bu büyük yangınlardan biri de Sultanahmet, Küçük Ayasofya camileri, Sur-u Sultani ve Ahırkapı arasında kalan mahalleleri ortadan kaldıran 1912 tarihli İshakpaşa yangınıdır. İstanbul'un savaş ve işgal yıllarında yavaşlayan imarını tamamlamak uzun zaman almıştı. Yine de bu dönem, şehircilik bakımından birtakım yenilikleri içerir. Bunlardan biri Haliç'in iki yakasını birleştiren Galata Köprüsü'nün 1912'de çelik yapı malzemesiyle inşa edilmesidir. Zira eskisinden daha geniş boyutlarda ve sağlam bu köprünün üzerinde 1914'te elektrikli tramvay hattı işletmeye açılacaktır (Akın, 2010, 20-1). Şehir imarını etkileyecek bir diğer yenilik

19. yüzyıl sonlarında projelendirilen ve uygulamaya konulan Eminönü ve Galata'daki rıhtım ve liman projeleridir. Rıhtım projelerinin devamında Sirkeci'den Ahırkapı'ya uzatılması düşünülür. Buna bağlı olarak, İshakpaşa yangın yerinin planlamasındaki Marmara kıyılarına ulaşan geniş yollar, 19. yüzyıl sonlarında tasarlanan rıhtım projeleriyle ilişki içindedir. Yine, 1915'te Harbiye, Beşiktaş ve Eminönü'nden Fatih'e; Eminönü'nden Topkapı ve Yedikule'ye; Aksaray'dan Ortaköy'e giden tramvay hattı Ayasofya Meydanından geçer (Kayserilioğlu, 1999, 50-1). Şehri Ortaköy'den Topkapı'ya kat edenler için Ayasofya Mabedi ve Sultanahmet Camisi arasındaki düzenlenmiş bir meydan, kıyılarında bulvarları ve gezinti alanlarıyla birlikte düzenlenen yangın yerleri, 19. yüzyıl ortalarında önce padişahın sonra da üst gelir gruplarının terk ettiği sur içine yeniden cazibe kazandıracak projelerdir. İshakpaşa yangını bu bölgenin yeniden düzenlenmesine aracı olmuştur. Arkeolojik kazıların gerçekleştirildiği yangın yerindeki planlama anlayışının eski eserleri dikkate aldığı, dönemin eski eser yasalarını göz ardı etmediği dikkati çeker. Bizans döneminden günümüze dek, imparatorluk saraylarını ve devlet kurumlarını içeren öneme sahip olan bu bölgede, yangından sonra Bizans dönemi Büyük Saray yapılarının temellerini ortaya çıkaran arkeolojik kazılar, yangın yerinde planlanan yeni sokak örüntüsünün yapısal değişimine öncülük etmişti.

Öte yandan, İstanbul'daki savaş ortamı ve sosyo-ekonomik koşullar, özellikle 1908'den sonraki dönemde imar kabiliyetini engelleyen etmenlerdi. Buna rağmen, devrim sonrasında Cemil Paşa'nın (Topuzlu) projeleri ve imara yönelik çabaları, İshakpaşa yangınına sıradanlıktan uzaklaştırır. Cemil Paşa, tarihsel anlatıda bir yangın yerinin ya da yerlerinin planının hazırlandığı sırada sadece şehremini değil tasavvur ettiği şehri, modern ihtiyaçlarının farkındalığıyla gelecek Cumhuriyet'e taşıyan ilginç bir kişilik olarak belirir. İshakpaşa yangın yerinin çevresinde, Cemil Paşa'nın savunduğu, ancak uygulamaya fırsat bulamadığı projeleri gibi kimi zaman tasarlandığı halde uygulanmayan projeler de dönemin planlama anlayışını yansıttığı için imar tarihinde önemli yere sahiptir. Bu bağlamda kimi tekil projeler, yangın yerinden bağımsız değildi. Örneğin, İshakpaşa yangın yerinde 1913'te hazırlanan, daha sonra meydan, şehremaneti binası yarışma projesi ve tevkifhane binası gibi yeni projeler nedeniyle iki çeşitlemesi daha üretilen plan, nihayet minik değişikliklerle uygulanmıştır. Bu alanda, İstanbul'un en önemli ibadethanelerini ortaya çıkaracak meydan projelerinin hazırlanması, İshakpaşa yangın yerine, dönemin diğer yangın yerlerinden farklı anlamlar yüklemeye çabasını işaret eder. Planda, mahallelerin denizle ve kıyı şeridiyle ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan, denize dik doğrultudaki geniş caddeler, meydana başlatılmış olmasına rağmen yangın sınırında bitirilmiş, başka bir deyişle yanmayan yerlerde uygulamaya konulmamıştır. Özetle 1913'te dönemin Fransız şehircilik uzmanı mühendis André Auric tarafından hazırlanan İshakpaşa Planı, sadece yangın sınırları içinde ve uzun zamanda uygulanmıştır. Ancak İshakpaşa Planından sonra alandaki yeni sınırlamalar, meydanlar, arkeolojik sınırlar ve hapishane projesiydi. 1908 devriminden sonra işgal ve savaş yıllarında, büyük yangınlarla birlikte ekonomik güçlük içerisinde gerçekleştirilen imar hareketleri, bu dönemin girişimci kişiliklerinin yeni İstanbul hayaline tanıklık eder.

Bu yazı, dönemin özgün harita ve planları, diğer Osmanlı arşiv belgeleri aracılığıyla, araştırmaya konu 1912 İshakpaşa yangın yerinin ve çevresinin morfolojik değişimini açıklamayı amaçlamıştır. İstanbul'un imar tarihinde, yangınlar önemli bir yer tutar. Araştırmada yararlanılan özgün harita

ve planlar, yangın yerlerindeki katmanlaşmayı yansıtmaktadır. Yine de bunlar tek başına bir ifade etmez. Bu yazıda, özgün belgelere ek olarak, dönemin gazete haberleri, değişimi belirleyen olay ve aktörleri tanıtan hatıratlar, yasa ve yönetmelikler, dönemin diğer projelerini aktaran tüm kaynaklar taranmıştır. Bu kaynaklardaki bilgiler, uygulamaların öncesi ve sonrasını karşılaştırmaya aracı olmuştur. İshakpaşa yangını merkez alan yazının mekânsal çerçevesi, çok daha geniş bir tarihsel aralık kabul edilerek çizilmiştir. Yazıda, mekânsal analizi güçlendirecek kurguyu sağlamak için söz konusu aralık, geçmişte Bizans dönemine uzanır. Öyle ki, yangından sonraki buluntular, zorunlu olarak Bizans dönemi katmanlarına inmeyi gerekli kılmıştır. Yanı sıra, bir modernleşme projesinin parçası olan yangın, modernleşme sürecine ilişkin tüm öncül projeler, yönetmelikler ve kararlarıyla yönetici erkin yaklaşımlarına da eklenmiştir. Özetle araştırma, kendi sınırlarını aşarak, geniş bir tarih aralığını kucaklamış, zamanda gelgitlerle mekânsal değişimi açıklamaya aracı olmuştur.

KISALTMALAR

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
 BEO (Bab-ı Âli Evrak Odası)
 A.MKT.MHM (Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı)
 DH.UMVM (Dahiliye-Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü)
 DH.MB.HPS (Dahiliye-Hapishaneler Müdüriyeti)
 İAK (İstanbul Atatürk Kitaplığı)

OSMANLI ARŞİVİ

BOA.BEO.d.4686.351427.
 BOA.DH.UMVM.d.75.17/13.
 BOA.A.MKT.MHM.d.708-16/14.
 BOA.BEO.d.4069.305107/2.
 BOA.DH.MB.HPS.d.39.13.

HARİTALAR

İAK [HRT-005778]
 İAK[Hrt-001730]
 İAK[Hrt-004760]
 İAK[Hrt-003835]
 İAK[Hrt-0004716]
 İAK[Hrt-007128]

KAYNAKLAR

AKOZAN, F. (1977) *Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilâtı ve Kanunlar*, İstanbul.

ANONİM. (1 Teşrin-i evvel 1340 [1 Ekim 1924]) İstanbul'un Umranı ve İktisaden İhyası İçin On Senelik Program Tanzimi, *Şehremaneti Mecmuası* (2) 17-24

AKIN, G. (2010) 20.Yüzyıl Başında İstanbul: Toplumsal ve Mekânsal Farklılaşma, *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent, 1910-2010*, İstanbul; 20-30.

AYVERDİ, E. H. (1958) *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, İstanbul.

AYVERDİ, E. H. (1958) *19. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul.

BİLGE, Z. (1949) *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, İstanbul.

- BİLSEL, C. (2010) İstanbul Avrupa Ciheti Nazım Planı, 1937, *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine*, İstanbul; 245-79.
- BOLOGNESI, E., FRANCESHINI, R. (2000) *Bizans İmparatorlarının Büyük Sarayı*, İstanbul.
- CELAL ESAD., AHMET CEVAT. (1330) *1329 Senesinde Avrupa'ya Vuku Bulan Seyahatimiz Esnasındaki Tetkikat-I Fenniyyeye ait Rapor*, İstanbul.
- CEZAR, M. (1963) Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, *Türk Sanat Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri*, İstanbul I, 328.
- CRISIS, B. (1993) *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul.
- ÇELİK, Z. (1996) *Değişen İstanbul*, İstanbul.
- DENEL, S. (1982) *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, F. (1993) *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- ERGİN, O. N. (1925) Ebniye Kanunu'nun Muaddel Maddeleri ve Yangın Yerlerinin İmarı, *Şehremaneti Mecmuası* 10, 303-6.
- ERGİN, O. N. (1938) İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri, *İstanbul Belediye Mecmuası* 163-164, 802-33.
- ERGİN, O. N. (1995) *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye* 3, İstanbul.
- ERGİN, O. N. (1996) *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul.
- EYİCE, S. (1958) Arasta Kazısı, *İstanbul Ansiklopedisi* 2, İstanbul; 969.
- EYİCE, S. (2006) *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul.
- GÜL, M. (2013) *Modern İstanbul'un Doğuşu*, İstanbul.
- GÜRSES SÖĞÜT, S. (2015) *Tarihi Yarımada'da Hocapaşa Yangın Alanı'nın Mekânsal Dönüşümü*, yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- GÜRSES SÖĞÜT, S. (2016) Osmanlı'nın Modernleşme Sürecinde Yangın Söndürme Araçları, *Toplumsal Tarih* 265, İstanbul; 52-8.
- GÜRSES SÖĞÜT, S. (2016a) 19.Yüzyıl'ın İstanbul'unda Modern İmar Uygulamaları: Yangın Yeri Düzenlemeleri, *Toplumsal Tarih* 271, İstanbul; 74-86.
- GÜRSES SÖĞÜT, S. (2019) Modern Bir İmarı Çözümleme Denemesi: 1865 Hocapaşa Yangını, *Mimarlık Dergisi* 406, Ankara; 54-60.
- GÜVENÇ, M. (2000) *Pervititch Haritaları*, İstanbul.
- KANSU, A. (1995) *1908 Devrimi*, İstanbul.
- KARA, H. (2015) *Cemil (Topuzlu) Paşa'nın Belediye Başkanlıkları ve İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- KAYSERİLİOĞLU, R.S. (1999) *Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay*, İstanbul.
- KOÇU, R.E. (1958) Ahırkapı Sokağı, *İstanbul Ansiklopedisi* 1, İstanbul; 267-8.
- KOÇU, R.E. (1958) Arasta, *İstanbul Ansiklopedisi* 2, İstanbul; 968.
- OKTAY, T. (2011) *İstanbul Şehremaneti*, İstanbul.

- ORTAYLI, İ. (1985) Tanzimat, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 6, İstanbul; 1545-47.
- İBB (2009) *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, yayın no: 6055592169, FSP Print House, İstanbul.
- PINON, P. (1998) The Parcelled City, *Rethinking XIX.th Century City* (ed) Petruccioli, A., Cambridge.
- PINON, P. (2010) Arkeoloji Parkı, *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine*, İstanbul; 289-305.
- REFİK, A. (1930) *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul.
- TANİN GAZETESİ (1912) 22 Mayıs 1328 (salı).
- TANYELİ, G, KÂHYA, Y. (1994) Galata Köprüleri, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, İstanbul; 357-9.
- TEKELİ, İ. (1980) Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri, *Türkiye'de İmar Planlaması*, Ankara; 37.
- TEKELİ, İ. (2013) *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, İstanbul.
- TOPUZLU, C. (1937) *Yarıncı İstanbul*, İstanbul.
- TOPUZLU, C. (1944) *32 Sene Evvelki, Bugünkü, Yarıncı İstanbul*, İstanbul.
- TOPUZLU, C. (1944a) *Canlı Tarihler VIII Operatör Cemil Paşa Hatıraları*, İstanbul.
- TOPUZLU, C. (2017) *80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul.
- WIEGAND, T.; MAMBOURY, E. (1934) *Die Kaiserpaläste Von Konstantinopel*, Berlin.
- WIENER, M. (2001) *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, İstanbul.

Alındı: 23.03.2018; **Son Metin:** 14.01.2019

Keywords: İstanbul-İshakpaşa; fire; revolution; urban development.

ISHAKPAŞA FIRE AND RECONSTRUCTION OF HAGIASOPHIA REGION

Fires resulting from different reasons since the Byzantine period in the history of Istanbul city have emerged as a problem to be struggled. For this reason, reconstruction movements which have gained importance together with the managerial innovations that are formed within the scope of modernization in the recent period, contain mostly fire places. It has continued to construct, despite the decree of the construction of wooden houses that imposed a ban in the city, in the 17th century, but in the first quarter of the 19th century, the discourse change regarding the city structure began. After this period, not only the structure of buildings, but also the streets, squares and docks were debated for the construction works, and the city structure in a wide frame were taken into consideration. After the proclamation of the Tanzimat decree, it was possible to implement the structural changes envisaged in the urban fabric together prepared with the Ebniye Regulation of 1848 and the Ebniye Law of 1882. The attempts to implement the Tanzimat regime were first gained by maps and plans prepared by foreign urbanist Luigi Storari. Further reconstruction practices were carried out with the new techniques

of mapping with the 1908 revolution and different planning approach from the previous period. In 1910, a contract was signed with André Auric, the chief architect of the Municipality of Lyon. At the time when Auric was appointed, he had prepared the plans for the fire places of Aksaray, Çırçır, İshakpaşa and Beyazıt. However, Auric also assumed responsibility for infrastructure services such as road planning, docks, water canals, bridges, and water works, and gas, electricity and communication systems. However, those who guided the reconstruction movements of both periods were not only the urbanists who were experts on the subject, but also the administrators of a political understanding that extended to the Republic Period.

In this article, while addressing the arrangements of the Great Hagia Sophia and Sultanahmet Square over the İshakpaşa fire, it is intended to show the effect of İshakpaşa Fire and the contribution of the administrators to the planning approach of the period. In the study, signed maps by the authors of that era and Ottoman archival documents were used by the authors of the period. In these maps, the texture of the space before burning was also shown with the location of the fire place. In addition, Ottoman archival documents present the approach of the managers of the period to the subject, their attempts for the fire places and its surroundings and their opposing views. This situation gave the opportunity to make a comparative interpretation between different time sections in the study. For this reason, in the introduction part of the manuscript were divided into certain time periods, from the mid-19th century to the beginning of the 20th century with the planning approaches and the changes applied in the fire places. The beginning of these intervals has identified by a revolution or a revolutionary event.

In the introduction section, 1912 İshakpaşa fires, between 1908 and 1920, which ruin 1/3 of the fortifications of İstanbul city are mentioned and the planning approach that sheds light on the planning approach and the reasons for the delay in reconstruction applications as the general framework of the period which would be useful to explain.

In the first part of the article, İshakpaşa fire was conveyed with the news of Tanin Newspaper. In the second chapter, the studies on the fire place were evaluated in three sub-headings. The first plan of the fire place was prepared by the chief engineer of the period, André Auric. This section of the manuscript includes analysis of planning. 1912 İshakpaşa fire has not only changed the physical structure of the city, but has also been the tool of revealing and preserving the antiquities of the previous periods. In this period, with the addition of new items added to the law, the real estates belonging to the previous periods are considered to be the historical values that need to be protected. For this reason, it could be seen by the foundations of the Great Palace buildings revealed by the 1912 İshakpaşa fire, lead the design. This section is located in the second chapter of the article with the sub-title of archaeological excavations. In addition, in the article, the municipality mayor Cemil (Topuzlu) Pasha, which gained importance in the name of the municipality services, the place of fire and in the vicinity envisaged, applied / unapplied projects are also included in the second part. In summary, in this article, in the years of war and occupation in the beginning of the twentieth century, with the effect of the 1908 revolution, it was tried to describe the reconstruction effort within the İstanbul city walls.

1912 İŞHAKPAŞA YANGINI VE AYASOFYA ÇEVRESİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

İstanbul şehir tarihinde, Bizans Dönemi'nden beri farklı nedenlerle çıkan yangınlar, mücadele edilmesi gereken bir sorun olarak belirmiştir. Bu nedenle yakın dönemde modernleşme kapsamında oluşturulan yönetsel yeniliklerle birlikte önem kazanan imar hareketleri, ziyadesiyle yangın yerlerini içerir. Ahşap yoğunluklu konut dokusunun, şehri yangın karşısında zayıflatmış olduğu gerekçesiyle, 17. yüzyılda, bu konuda yasaklama getiren fermana rağmen, yasağa uyulmayarak, ahşap bina inşaatına devam edilmiş, ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, şehir yapısına ilişkin söylem değişikliği başlamıştır. Bu dönemden sonra, imar işlerinde sadece binaların yapısı değil, sokaklar, meydanlar, rıhtımlara değinilerek, geniş çerçevede şehir yapısı ele alınır. Tanzimat'ın ilanından sonra hazırlanan 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi ve 1882 tarihli Ebniye Kanunu ile birlikte, şehir dokusunda tasavvur edilen yapısal değişiklikleri uygulamaya koymak mümkün olabilmıştır. Tanzimat erkinin uygulamaya dönük girişimleri, ilk olarak yabancı şehircilik uzmanı Luigi Storari tarafından hazırlanan harita ve planlarla gerçeklik kazanmıştı. İlerideki imar uygulamaları ise, 1908 devrimiyle birlikte haritalamada yeni teknikler ve bir önceki dönemden farklı planlama anlayışıyla gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde 1910'da Lyon Belediyesi baş mimarı André Auric'le bir sözleşme imzalanmıştı. Auric'in görevlendirildiği dönemde, Aksaray, Çırçır, İshakpaşa ve Beyazıt yangın yerlerinin planlarını hazırlamıştı. Ancak Auric, yol planlaması, rıhtımlar, su kanalları, köprüler, su işleri, gaz, elektrik ve iletişim sistemleri gibi alt yapı hizmetlerinin de sorumluluğunu üstlenmişti. Ne var ki her iki dönemin imar hareketlerini yönlendirenler, sadece konunun uzmanı şehirciler değil, aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan bir siyasi anlayışın yöneticileriydi.

Bu yazıda, İshakpaşa yangını üzerinden Büyük Ayasofya çevresi ve Sultanahmet Meydanı düzenlemesini ele alırken, dönemin planlama yaklaşımına, İshakpaşa yangınının etkisi ve idarecilerin katkısını ortaya koymaya niyet edilmiştir. Çalışmada, dönemin müelliflerince imzalanan haritalar ve Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Bu haritalarda, yangın yeri planlamasının altında, yerin yanmadan önceki dokusu da gösterilmiştir. Ek olarak, Osmanlı arşiv belgeleri, dönemin yöneticilerinin konuya yaklaşım biçimini, yangın yeri ve yakın çevresindeki girişimleri ve bunlara karşı görüşleri sunar. Bu durum, çalışmada farklı zaman kesitleri arasında karşılaştırmalı yorum yapmaya fırsat tanımıştır. Bu nedenle, yazının giriş bölümünde 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başına kadar, yangın yerlerinde uygulanan planlama anlayışı ve değişimi, belirli zaman aralıklarına bölünerek ele alınmıştır. Bu aralıkların başlangıcını bir devrim ya da devrim niteliğinde bir olay belirlemiştir. Giriş bölümünde, dönemin genel çerçevesini aktarmakta faydalı olacağı düşüncesiyle, 1912 İshakpaşa yangınına içeren, 1908-1920 tarihleri arasında, İstanbul sur içinin 1/3 ünü tahrip eden yangınlar ve bu dönemin planlama yaklaşımına ışık tutan tartışmalar ve imar uygulamalarının gecikme nedenlerine değinilmiştir. Yazının birinci bölümünde, İshakpaşa yangını dönemin Tanin Gazetesi'nin haberiyle aktarılmıştır. İkinci bölümde, yangın yerinde yapılan çalışmalar, üç alt başlıkta değerlendirilmiştir. Yangın yerinin ilk planı dönemin Şehremaneti baş mühendisi André Auric tarafından hazırlanmıştır. Yazının bu bölümünde, planlamanın çözümlemesi yer alır. 1912 İshakpaşa yangını, şehrin fiziksel yapısını değiştirmekle kalmamış önceki dönemlere ait eski eserlerin ortaya çıkarılmasına ve koruma altına alınmasına aracı olmuştur. Bu dönemde yasalara eklenen yeni maddelerle birlikte eski dönemlere

ait gayr-ı menkuller, korunması gerekli tarihi değerler olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle 1912 İshakpaşa yangınıyla ortaya çıkarılan Büyük Saray yapılarının temellerinin, tasarımı yönlendirdiği görülür. Bu bölüm, arkeolojik kazılar alt başlığıyla, yazının ikinci bölümde yer alır. Ek olarak, yazıda dönemin belediye başkanı Cemil (Topuzlu) Paşa şahsında önem kazanan belediye hizmetleri, yangın yeri ve çevresinde tasavvur ettiği, uygulanmış/uygulanamamış projeleri de ikinci bölümde yer alır. Özetle bu yazıda, İshakpaşa yangını örneği üzerinden, 20. yüzyıl başlarında savaş ve işgal yıllarında, 1908 devrim düşüncesinin etkisiyle, İstanbul sur içindeki imar çabası tasvir edilmeye çalışılmıştır.

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT; B.Arch, MSc., PhD.

Received her bachelor's degree in architecture from Mimar Sinan University in 1989 and her master's degree in urban renovation and preservation from Mimar Sinan Fine Arts University in 2010. Earned her PhD degree from City and Regional Planning Department of Mimar Sinan Fine Arts University in 2015. Research interests include urban history, urban space analysis, history of reconstruction and analysis of architectural typologies. sibel.gurses@msgsu.edu.tr

